

Univerzita Hradec Králové
Fakulta informatiky a managementu
Katedra rekreologie a cestovního ruchu

Sociální turismus

Vliv roztroušené sklerózy na cestování

Bakalářská práce

Autor: Denisa Nocarová
Studijní obor: Management cestovního ruchu

Vedoucí práce: Mgr. Dagmar Hrušová, Ph.D.

Hradec Králové

duben 2023

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně a s použitím uvedené literatury.

V Hradci Králové dne 21.4.2023

Denisa Nocarová

Poděkování:

Ráda bych poděkovala své vedoucí bakalářské práce Mgr. Dagmar Hrušové, Ph.D. za odborný dohled a metodické vedení práce, cenné rady a připomínky, a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování věnovala.

Anotace

Bakalářská práce se zabývala vlivem roztroušené sklerózy na cestování u pacientů s tímto onemocněním. V teoretické části práce charakterizovala pojmy sociální turismus, vymezila druhy zdravotních omezení vzhledem k tomu, že již zmíněné onemocnění s těmito omezeními úzce souvisí, ke každému druhu uvedla jejich specifika při účasti na cestovním ruchu, a také popsala nemoc jako takovou, její průběh a fáze. Dále formulovala, jaký vliv má onemocnění na různé stránky cestování. V části praktické uskutečnila obsahovou analýzu, která shromáždila a rozebrala data zabývající se danou problematikou, a v druhé části učinila případovou studii metodou rozhovorů, při kterých bylo hlavním účelem zjistit vliv této diagnózy na míru cestování a jaké dopady má nemoc na různé aspekty účasti na cestovním ruchu. V závěru práce proběhla diskuse o výsledcích výzkumu a porovnání primárních a sekundárních dat, a byly sděleny závěry a doporučení, která mohou být užitečná nejen pro pacienty, ale také pro další výzkumy.

Klíčová slova:

roztroušená skleróza, vliv roztroušené sklerózy, cestování, zdravotní omezení

Annotation

Title: Social tourism. Impact of multiple sclerosis on traveling

The bachelor thesis dealt with the impact of multiple sclerosis on travel behavior. The theoretical part of the thesis explained the concept of social tourism, defined different types of disabilities due to the close connection between multiple sclerosis and disabilities, wrote out specific requirements during traveling for each type of disability, also described this disease, its progression, and stages. Further it formulated the influence of multiple sclerosis on different sides of traveling. In the first part of the practical part of the thesis there was realized content analysis, which followed up the stated problematics, and in the second part there was carried out case study, which method was based on interviews with patients. The main purpose was to find out the impact of this diagnosis on traveling intensity and how does it influence different aspects of traveling. Thereafter the results were discussed, and the data of the primary research and secondary research were compared. In conclusion, according to the outcome were formulated conclusions and recommendations, which might be useful for patients and further research.

Key words:

multiple sclerosis, influence of multiple sclerosis, traveling, disability

Obsah

1	ÚVOD	1
2	CÍL PRÁCE	3
3	METODIKA VÝZKUMU	4
4	TEORETICKÁ ČÁST	6
4.1	SOCIÁLNÍ TURISMUS	6
4.2	ZDRAVOTNÍ OMEZENÍ A CESTOVÁNÍ	7
4.2.1	<i>Druhy zdravotních omezení a jejich specifika ve službách v cestovním ruchu</i>	8
4.2.2	<i>Cestování se zdravotními omezeními</i>	11
4.3	ROZTROUŠENÁ SKLERÓZA	13
4.3.1	<i>Charakteristika onemocnění</i>	14
4.3.2	<i>Roztroušená skleróza a cestování</i>	16
5	PRAKTICKÁ ČÁST	22
5.1	OBSAHOVÁ ANALÝZA	22
5.1.1	<i>Studie 1</i>	23
5.1.2	<i>Studie 2</i>	24
5.1.3	<i>Studie 3</i>	25
5.1.4	<i>Studie 4</i>	26
5.2	VÝSLEDKY VLASTNÍHO VÝZKUMU – PŘÍPADOVÉ STUDIE	27
6	SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ A DISKUZE	37
7	ZÁVĚRY A DOPORUČENÍ	43
8	SEZNAM ZDROJŮ	45
9	PŘÍLOHY	48

Seznam obrázků

Obrázek 1 Druhy zdravotních omezení	8
Obrázek 2 Počet případů RS na 1 milion obyvatel v Evropě rok 2013	13
Obrázek 3 Počet případů RS na 1 milion obyvatel v Evropě 80. léta 19. stol.....	13
Obrázek 4 Typy roztroušené sklerózy	15
Obrázek 5 Užitečné rady a tipy při cestování s roztroušenou sklerózou.....	17
Obrázek 6 Vliv roztroušené sklerózy na volbu dopravního prostředku, myšlenková mapa.....	40
Obrázek 7 Vliv roztroušené sklerózy na výběr destinace, myšlenková mapa.....	41
Obrázek 8 Vliv roztroušené sklerózy na výběr ubytování, myšlenková mapa.....	42

Seznam tabulek

Tabulka 1 Vliv roztroušené sklerózy na cestování – shrnutí obsahové analýzy vědeckých studií	37
Tabulka 2 Vliv roztroušené sklerózy na cestování – shrnutí výsledků vlastního výzkumu	37

1 Úvod

Cestování patří v dnešní době k neodmyslitelné součásti našich životů. Navštěvování nových míst, poznávání nových kultur, to vše se stává čím dál tím více populární. Člověk by chtěl za svůj život stihnout vidět a zažít co nejvíce, ale ani to není dostatek času na poznání všech koutů světa. A co teprve když vám do života vstoupí nějaká nemoc, která sebou přináší komplikace a nějakým způsobem vás omezuje, nebo vám ten čas na tomto světě zkrátí, někdy úplně vezme. V současnosti je stále častěji diagnostikováno onemocnění zvané roztroušená skleróza, a to obzvláště u mladší části populace.

Důvodem tohoto tématu bylo především to, že v autorčině okolí se s touto nemocí potýká čím dál tím více mladých lidí, a to i její blízké osoby. Dalším impulsem pro zvolení tohoto tématu bylo to, že na sociálních sítích stále narážela na pacienty s již zmíněným onemocněním, kteří se rozhodli vzdát se svého každodenního života a za ten krátký čas co jim zbýval procestovat a poznat co největší počet zemí, a tak si začala klást otázky, jestli to tak mají i ostatní postihnutí touto nemocí. Poté, co se s roztroušenou sklerózou začnou potýkat blízké osoby v okolí a mladí lidé jako vy, začnou se objevovat v hlavě myšlenky, pokud by onemocnění bylo diagnostikováno i vám, zda byste udělali to samé. Proto byl stanoven hlavní účel práce a to zjistit, jak působí roztroušená skleróza na míru cestování, jestli po diagnóze onemocnění klesá, stoupá, nebo úplně stagnuje a uvést důvody proč tomu tak je. Dílčími cíli je popsat, jak nemoc ovlivňuje různé aspekty při účasti na cestovním ruchu, tedy na co je potřeba dbát zvýšenou pozornost při výběru dopravního prostředku, destinace a ubytování.

Teoretická část této bakalářské práce vymezuje pojmy sociální turismus, zdravotní omezení a jeho druhy, charakterizuje specifické potřeby při účasti na cestovním ruchu u každého druhu zdravotního omezení, přibližuje onemocnění roztroušená skleróza, jeho průběh a jednotlivé fáze, a popisuje vliv nemoci na různé stránky cestování. V části praktické je uskutečněna obsahová analýza shromažďující data z dané problematiky a případová studie metodou rozhovorů s pacienty, která

zjišťuje, jestli míra cestování po této diagnóze stoupla nebo klesla, a jakým způsobem toto onemocnění omezuje a ovlivňuje účast na cestovním ruchu.

2 Cíl práce

Hlavním cílem bakalářské práce je zjistit, jak ovlivňuje roztroušená skleróza míru cestování u pacientů, jestli po zjištění této nemoci klesá, stoupá, nebo úplně stagnuje, a stanovit hlavní důvody proč tomu tak je. Dílčím cílem práce je popsat, jak toto onemocnění ovlivňuje určité aspekty cestování, jako jsou volba dopravního prostředku, výběr destinace a ubytování.

Výzkumné otázky:

1) Jak působí roztroušená skleróza na míru cestování?

Odůvodnění: Tato otázka vznikla na základě domněnky, že většina lidí s roztroušenou sklerózou vyjíždí na cesty méně než před diagnózou, nebo cestovat přestanou úplně.

2) Jak roztroušená skleróza ovlivňuje volbu dopravního prostředku?

Odůvodnění: Tato otázka byla formulována na základě domněnky, že pro pacienty je zřejmě jednodušší volit osobní automobil než hromadnou dopravu, a letecké dopravě se vyhýbají úplně z důvodu strachu možných zdravotních komplikací.

3) Jak roztroušená skleróza ovlivňuje výběr destinace?

Odůvodnění: Tato otázka vznikla na základě domněnky, že lidé s roztroušenou sklerózou budou volit spíše evropské země a nebudou cestovat do exotických destinací z důvodu velké vzdálenosti, kterou je třeba překonat leteckou dopravou.

4) Jak roztroušená skleróza ovlivňuje zvolení ubytování?

Odůvodnění: Tato otázka byla formulována na základě domněnky, že lidé s roztroušenou sklerózou budou vyžadovat specifické požadavky na ubytovací zařízení, například wellness služby pro lepší odpočinek nebo bezbariérový přístup.

3 Metodika výzkumu

Bakalářská práce je rozčleněna na teoretickou a praktickou část. Teoretická část je zpracována metodou literární rešerše. Prostřednictvím prohledávání a parafrázování odborné literatury a internetových zdrojů byla vysvětlena teoretická východiska práce, která navazují na následný výzkum. Těmi jsou sociální turismus, zdravotní omezení, protože s nemocí úzce souvisí, načež byly popsány určité potřeby při účasti na cestovním ruchu u každého druhu. Dále bylo charakterizováno i onemocnění roztroušená skleróza, jeho fáze, průběh a cestování s touto diagnózou, konkrétněji jaké jsou speciální požadavky a možné problémy při cestování s touto nemocí a užitečné rady pro pacienty, kteří se rozhodli vycestovat.

První úsek výzkumu v části praktické proběhl sekundárním získáváním dat, kdy prostřednictvím obsahové analýzy informací z dostupných vědeckých studií byly shromážděny data zabývající se vlivem roztroušené sklerózy na vybrané aspekty cestování, kterými jsou intenzita cestování, volba dopravního prostředku, volba destinace, rizikové faktory, které na pacienty při cestování působí a ovlivňují je. Pomocí klíčových slov *cestování s roztroušenou sklerózou, vliv roztroušené sklerózy na cestování, roztroušená skleróza a dopravní prostředky, řízení, letadlová doprava, destinace, požadavky na ubytování*, která byla zadávána v portálu Google Scholar v anglickém jazyce (*traveling with multiple sclerosis, the influence of multiple sclerosis on traveling, multiple sclerosis and means of transport, driving, air traveling, destinations, accommodation*) byly vyhledány studie a články zabývající se problematikou v této oblasti a následně byly z textů vypsány nejdůležitější podstaty, metodika a výsledky výzkumu, pokud byly přístupné. Po zadání klíčových slov do webového vyhledávače byly nalezeny počty výsledků v řádu deseti tisíc až sto tisíc, ale po prohledání výsledků vždy z prvních pěti stran lze říct, že téměř veškerá většina se nezabývala konkrétně danými problémy, kterými se zabývá tato bakalářská práce. Zbylé studie a články sice souvisely s onemocněním, ale ne s vybranými aspekty cestovního ruchu.

Druhý úsek výzkumu praktické části je výzkum primární, konkrétně kvalitativní, kdy technikou polostrukturovaných rozhovorů byla uskutečněna případová studie zabývající se danou problematikou. Pro rozhovor byly vybráni 4 informátoři, kterým byla roztroušená skleróza diagnostikována. Dva informátory si autorka vybrala sama ze svého blízkého okolí z důvodu osobní známosti. Po zkontaktování a jejich ochotě stát se informátorem pro tuto bakalářskou práci došlo k osobnímu setkání a následnému rozhovoru. Pro výběr dalších dvou osob si autorka vyhledala na sociální síti Facebook skupiny, které se nazývaly Roztroušená skleróza, a spojovaly lidi s tímto onemocněním. Tyto skupiny jsou soukromé a mají svého správce, kterému je potřeba vysvětlit důvody proč se chcete stát členem a odpovědět na několik otázek týkajících se roztroušené sklerózy. Do jednoho pole byla vyplněna žádost o přijetí z důvodu hledání osob s tímto onemocněním, které rádi cestují a byly by ochotné zúčastnit se krátkého rozhovoru a odpovědět na několik otázek týkajících se právě toho, jak onemocnění jejich účast na cestovním ruchu omezuje. Po schválení žádosti správcem o přidání do skupiny byl sepsán a nasdílen příspěvek mezi členy, který žádal o pomoc ve výzkumu v bakalářské práci prostřednictvím zodpovězení otázek týkajících se cestování. Vybrány byly první dvě informátorky, které se přihlásily. Následně došlo k rozhovoru online formou, kdy autorka kladla dané okruhy pro diskusi a někdy i konkrétní otázky. Před počátkem samotného rozhovoru byl vždy získán souhlas informátora se zveřejněním jeho odpovědí a proběhlo krátké představení a stručné sepsání jejich osobních informací, které obsahují věk, dobu, která uběhla od samotné diagnózy, případně zdravotní omezení, jestli nějakými disponují. Pro dotazování byly určeny okruhy podle vybraných aspektů cestovního ruchu výzkumných otázek. Nejdříve otázky směřovaly na samotnou frekvenci vycestování před a po nemoci a také vše ohledně cestování v minulém roce, další oblastí byla volba dopravního prostředku, následně poté otázky směřovaly na zvolení destinace, a poslední oblastí, kterou se výzkum zabýval, byl výběr ubytování a nezbytné požadavky na ubytovací zařízení při tomto onemocnění. Otázky byly zvoleny tak, aby podle zjištěných odpovědí mohlo dojít ke zodpovězení výzkumných otázek. Na závěr byly tyto zjištěné výsledky vlastního primárního výzkumu porovnány se získanými daty z obsahové analýzy, a byly sděleny závěry prostřednictvím nových výsledných hypotéz pro další výzkumy.

4 Teoretická část

4.1 Sociální turismus

Zelenka a Pásková (2012) uvádí, že sociální cestovní ruch se vymezuje tím, jakým způsobem dochází k hrazení vzniklých nákladů potřebných pro cestování. Do tohoto druhu cestovního ruchu zahrnují osoby sociálně znevýhodněné, tím myslí starší část populace, osoby s nedostatečnými příjmy nebo fyzicky a mentálně postižené, dochází k hrazení části nákladů, nebo jejich plné výši institucemi, nadacemi, zaměstnavateli nebo samotným státem.

Sigmund (2006), prezidentka Evropského hospodářského a sociálního výboru, ve Stanovisku Evropské hospodářské a sociální komise sděluje, že sociální cestovní ruch je založený na principu, který říká, že možnost účastnit se cestovního ruchu patří mezi obecná práva, která by měla být dostupná každému, a určuje 3 podmínky, které musí být splněny, aby se o sociální cestovní ruch jednalo. Jako jednu z těchto podmínek udává Sigmund (2006) to, že se musí jednat o osoby u kterých je částečně nebo úplně znemožněno toto právo uplatňovat, ať už kvůli ekonomickým podmínkám, fyzickým a duševním postižením, sníženou pohyblivostí, nebo dalším příčinám. Tato bakalářská práce se zaměřuje pouze na skupinu lidí s fyzickým postižením a sníženou pohyblivostí.

Királová (2008, s. 29) popisuje usnesení Evropského parlamentu z roku 2005, které říká, že účastnit se na cestovním ruchu má právo každý občan Evropské Unie, a proto vyzvala Evropskou komisi k vytvoření stanovisek za účelem potřeby uskutečnění určitých opatření, která by umožnila osobám se zvláštními potřebami toto právo využívat. Takovými opatřeními myslí zajištění dostupnosti zařízení, služeb, podniků a tras cestovního ruchu pro osoby se zdravotními omezeními a mimo jiné také jejich dostatečnou propagaci. Sociální cestovní ruch Királová (2008, s. 29) nazývá jako „*cestovní ruch pro všechny*“ a rozřazuje účastníky do možných jednotlivých segmentů, kterými jsou mládež, rodiny s nízkými příjmy, zdravotně handicapovaní a senioři, přičemž vysvětluje, že každý tento segment má své jiné potřeby a specifika při účasti na cestovním ruchu.

Dále Királ'ová (2008, s. 37) zmiňuje problém účasti zdravotně handicapovaných osob na cestovním ruchu, kdy tito zákazníci stále ještě nejsou považováni jako ostatní a podotýká, že čím dál tím více je ale cestovní ruch zdravotně postiženým nebo omezeným umožňován, a předkládá zde tyto faktory, díky kterým to tak je:

- *„Počet lidí s handicapem je vysoký, a tak je vysoký i počet potencionálních účastníků cestovního ruchu,*
- *handicapovaní lidé obvykle cestují s přáteli, rodinnými příslušníky nebo sociálními pracovníky, a tak se počet potencionálních účastníků cestovního ruchu může lehce zdvojnásobit,*
- *handicapovaní lidé se díky informačním technologiím dostávají snáze k informacím a mohou si tak lehčeji svou účast na cestovním ruchu zorganizovat,*
- *handicapovaní lidé mohou cestovat kdykoliv i mimo hlavní sezóny, což umožňuje celoroční využití jednotlivých zařízení i destinace cestovního ruchu jako celku,*
- *handicapovaní lidé si obvykle rezervují své pobyty dopředu a vytvářejí tak určitou jistotu pro zařízení cestovního ruchu.“*

Mezi nejčastější formy cestovního ruchu, které si lidé se zdravotními omezeními volí, řadí Királ'ová (2008, s. 37) poznávací cestovní ruch, okružní plavby lodí, rekreační cestovní ruch v přímořských destinacích, zdravotní a lázeňský cestovní ruch především kvůli preventivním a regeneračním lázeňským léčbám, návštěvy poutnických míst a tím účast na náboženském cestovním ruchu, a poslední nejčastější formou uvádí nákupní cestovní ruch do cizích zemí.

4.2 Zdravotní omezení a cestování

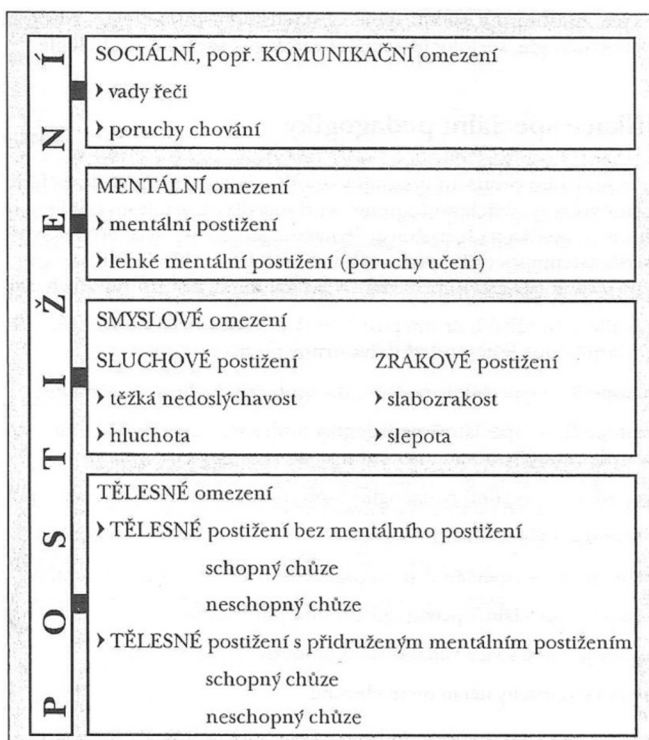
Podle Světové zdravotnické organizace WHO (2001, s. 9), která je autorem Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví, disability neboli omezení definují jako: *„Snížení funkčních schopností na úrovni těla, jedince nebo společnosti, která vzniká, když se občan se svým zdravotním stavem (zdravotní kondicí) setkává s bariérami prostředí“.*

V dokumentu také Světová zdravotnická organizace (2001, s. 7-8) podotýká to, že by se občanská společnost měla co nejvíce snažit o aktivní účast lidí se zdravotními omezeními ve společenském životě, ať už v tom ekonomickém, sociálním i kulturním, a zvyšovat tak kvalitu jejich života.

Autoři z Disabled world (2022) na svém webovém portálu informují, že omezení mají jiný vliv na každého, kdy můžou mít dopad jak na zrak, sluch, myšlení, tak i učení, pohyblivost, mentální zdraví, paměť, komunikaci a sociální interakci.

4.2.1 Druhy zdravotních omezení a jejich specifika ve službách v cestovním ruchu

Pipeková (2006, s. 98) podotýká, že zdravotní omezení důrazně komplikují život ve společnosti a že se stalo zvykem označovat zdravotní omezení jako postižení. Upozorňuje ale, že pro postižené osoby se nyní používá označení „osoby zdravotně znevýhodněné“ nebo „jedinci se speciálními potřebami“. Rozlišuje druhy omezení takto:

Obrázek 1 Druhy zdravotních omezení
Zdroj: Pipeková (2006, s. 98)

Klienti s omezením pohyblivosti v důsledku tělesného postižení

Hájková (2006, s. 15-16) vymezuje hlavní podmínky pro vytvoření bezbariérového prostředí a umožnění tak tělesně handicapovaným lidem účast na cestovním ruchu. Mezi ně řadí přístupové cesty, které by podle ní neměly obsahovat žádné překážky. Příkladem uvádí osvětlení, lavičky, koše na odpadky apod., a podotýká, že by to tak mělo být u cest ke všem potřebným službám. Zohledňuje také rozměry těchto cest, aby byly dostačující pro osoby jak částečně pohyblivé, tak úplně, a nezapomíná ani na prostor pro doprovod. U přístupových komunikací vytyčuje důležitost rovnosti terénu a jeho upravenosti, osvětlenost a značení. Další překážkou uvádí přítomnost schodiště, kde navrhuje řešení pomocí nájezdní rampy či plošiny, a zábradlí. Dále vytyčuje také nutnost parkovacích míst pro vozíčkáře s dostatečnou šířkou a co nejmenší vzdáleností od vchodu do zařízení. Co se týká interiéru budov, pak zde zmiňuje řadu požadavků, jako například šířku chodeb, aby se vedle vozíku vešel ještě doprovod, nízko položené ovládací prvky a kliky, sklon chodeb tak, aby nebyly moc prudké, protiskluzová ochrana, přítomnost výtahu, nainstalování automatických dveří, kde je to jen možné, a samozřejmostí uvádí také toalety pro zdravotně postižené.

Klienti s omezením zraku v důsledku zrakového postižení

Květoňová a Cerha (2006, s. 23-24) omezení zrakově postižených lidí řadí do oblastí, kterými jsou informační deficit, mobilita a kontrola prostředí a informují, že u tohoto typu postižení jsou specifika odlišná na základě stupně zrakové vady, a zatímco podle autorů slabozrací klienti zvládají účast samostatně, těžce slabozrací dle jejich názoru už potřebují při účasti na cestovním ruchu svůj doprovod, kdy tento doprovod rozlišují na stálý a náhodný, od kterého je pomoc jednorázová. Na úplný začátek představují nezbytnost znalosti základních pravidel komunikace, oslovování a pomoci nevidomých lidí. Dále už konkrétněji k cestovnímu ruchu upozorňují, že při prohlídkách lze předpokládat, že těmito lidem zabere delší čas prohlížení objektů hmatem a průvodcům bude trvat informativní popis déle, přičemž musí k objektům přistupovat ze vzdálenosti jim vyhovující. V ubytovacích

zařízeních mezi specifické požadavky zrakově postižených klientů Květoňová a Cerha (2006, s. 23-24) zařazují instruktáž personálu možných tras v prostředí hotelu, veškeré informace v ústní podobě, ať už sdělené osobně nebo prostřednictvím technologií. Pokud se jedná o program zájezdu s výkladem průvodce, pak zde kladou důraz na speciálně sestavený a přizpůsobený program pomocí podrobnějším a kvalitnějším popisem při výkladu, navštěvování bezbariérových zařízení a možnost aspoň některých expozic vnímat hmatem.

Klienti s omezením sluchu v důsledku sluchového postižení

Hádková (2006, s. 31-41) rozlišuje osoby s postižením sluchu na dvě skupiny z hlediska speciálních potřeb ve službách v cestovním ruchu. Do první skupiny řadí ty, kteří trpí lehkou, střední a těžkou nedoslýchavostí a nejsou schopni komunikovat a osoby, které ztratily sluch až v průběhu života a je u nich plně vyvinutá řeč. U této kategorie uvádí jistou kompenzaci postižení prostřednictvím technických pomůcek v podobě naslouchátek a implantátů, nebo tím, že dokážou odezírat ze rtů, z čehož, jak podotýká, vyplývá specifikum řádné artikulace pro dobře viditelné odezírání při komunikaci s takovými klienty. Druhou skupinou myslí ty osoby, které disponují hluchotou a v důsledku toho i neschopností verbální komunikace. Podle Hádkové (2006, s. 36) je klíčové takovým klientům poskytnout informace ve znakové řeči s pomocí tlumočnicka, přičemž zdůrazňuje, že u překladu sdělení nesmí být nijak pozměňováno a musí být dodržen etický kodex tlumočnicka. Dále zmiňuje důležitou informaci, že ze zákona má každý neslyšící právo na tlumočnicka, a to bezplatně při návštěvách zdravotnických zařízení a úředních objektů na 24 hodin za 1 rok. Ve shrnutí udává několik důležitých bodů při komunikaci s klientem s postižením sluchu: zajištění kvalitního odezírání ať už správnou vzdáleností mezi komunikujícími, postojem, navázáním očního kontaktu, i míru osvětlení na daném místě, dále zvolit přiměřené tempo a srozumitelnou řeč, nebránit se právu využití tlumočnicka, důležitost klade i samotné mimice a gestům.

Klienti s mentálním postižením

Podle Strnadové (2006, s. 50-51) je klíčem ke správnému jednání s klienty s mentálním postižením znalost pravidel pro jednání s těmito osobami, a zdůrazňuje, že tyto osoby jsou stejné jako ostatní a měli by být respektováni stejně jako všichni ostatní klienti. Těmito pravidly uvažuje například vykání i přes uvedenou skutečnost, že jejich vývoj je značně zpomalen, většinou pozastaven na úrovni dítěte, dalšími pravidly uvádí zjednodušování a opakování případných komentářů a dotazů při nesrozumitelnosti, doplnění informací o grafické prvky, obrázky a fotografie, nebo obracení se nejdříve na samotné osoby a při nereagování až na jejich doprovod.

4.2.2 Cestování se zdravotními omezeními

Petrů (2008, s. 80-81) vysvětluje, že kvůli různým typům zdravotních omezení vyplývají i rozdílná specifika a potřeby pro každý typ a liší se i bariéry účasti cestovního ruchu. Do těchto bariér, se kterými se zdravotně postižení setkávají nejčastěji, řadí oblasti ubytovacích a stravovacích zařízení, dopravních prostředků a kulturních a historických objektů. Kromě finanční podpory tedy zmiňuje i nutnost zajištění dostupnosti do potřebných zařízení, a především také informovanosti o této přístupnosti těch, kteří to potřebují.

Királová (2008, s. 40-44) tyto zvláštní potřeby řadí z časového hlediska na ty, která nastávají před cestováním a jsou součástí přípravy, dále na ty v rámci samotné účasti na cestovním ruchu a na ty, která vznikají po účasti formou určité zpětné vazby.

Etapa před účastí na cestovním ruchu

Mezi specifika před cestováním u tohoto segmentu lidí Királová (2008, s. 40-44) začleňuje získávání informací, zda je zvolená destinace a ubytovací zařízení přístupné, a zda obsahují potřebné a požadované služby. Těmito informacemi myslí například přístupové cesty, bezbariérovost chodeb v rámci toho i dostatečná šířka dveří, stav chodníků, nebo speciální stravovací možnosti. Királová (2008, s. 40-44)

naráží na problém, že taková data nejsou běžně přístupná v knižních nebo internetových zdrojích, proto radí obrátit se na pracovníky cestovních kanceláří a agentur, ale zde podotýká další potíž, že často ani tito pracovníci nedokážou odpovědět na takové dotazy a nejsou schopni je nikde dohledat. Na druhou stranu ale také zmiňuje, že dnes už cestovní kanceláře nabízí speciální zájezdy pro lidi se specifickými požadavky, u kterých je zajištěná a garantovaná určitá míra asistence a bezpečí jak v destinaci, nebo v doprovodném programu a aktivitách.

Etapa samotná účast na cestovním ruchu

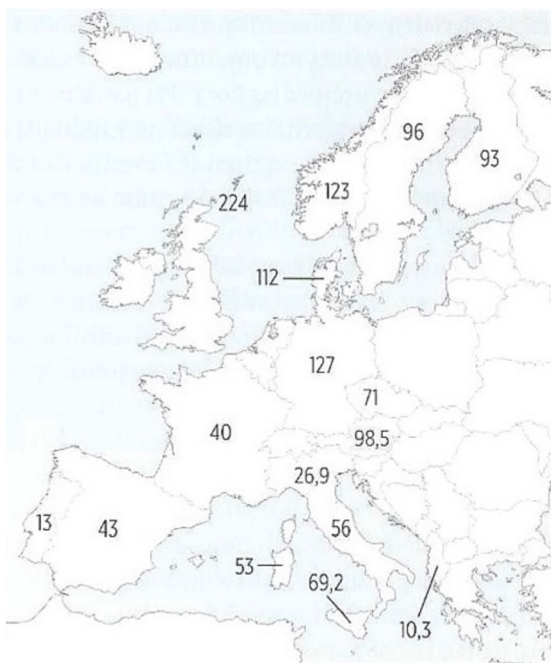
V této fázi Királ'ová (2008, s. 42-43) vyzdvihuje důležitost uspokojení požadavků v rámci jednotlivých aspektů, kterými jsou možnosti dopravy nejen do samotné destinace, ale i přímo v ní, dále také již zmíněné ubytovací a stravovací zařízení, využití zdrojů destinace a účasti na nabízených aktivitách. Zmiňuje zde možný vznik problému, kdy se získané prvotní informace neshodují s tím, jaká je skutečnost. Co se týká aspektu volby dopravního prostředku, uvádí, že ať už vlaková nádraží nebo velká letiště jsou v dnešní době dobře připravené na tyto specifické potřeby handicapovaných lidí, materiálně, tím myslí různé pomocné technologie jako jsou zdvižné plošiny nebo kolečková křesla, ale také personálně prostřednictvím asistenčních služeb vyškolenými pracovníky. Bere v úvahu i to, že pro lidi se specifickými potřebami je to často ponižující, vzhledem k nutnosti větší pozornosti při logistice nastupování a vystupování. Pokud tito účastníci volí svůj vlastní dopravní prostředek, pak nezapomíná ani na zmínku o bezbariérovém vybavení čerpacích stanic nebo potřebných parkovacích místech. V aspektu ubytovací zařízení do potřebných požadavků těchto účastníků řadí za první specifická zařízení jako jsou invalidní vozíky, výtah a způsob jeho ovládání, zdvižní křeslo v bazénech pro možnost jejich využití nebo speciální křeslo, které jim umožní přístup do vody, a za druhé asistenční služby pracovníků, rychlý přístup k lékařské pomoci, a speciálně vyškolený personál. Nezapomíná ani na nevyhnutelnost ubytovacích zařízení akceptování zvířat na pokoji a v hotelu, kde jako příklad uvádí případ nutnosti asistence vodícího psa, bez kterých majitel není schopen fungovat a správně se orientovat.

Etapa po účasti na cestovním ruchu

Kiral'ová (2008, s. 44) do této etapy zahrnuje hodnocení a zpětnou vazbu účastníků, kdy mezi kritéria hodnocení handicapovaných lidí řadí přístupnost zařízení, dopravních prostředků a kulturních památek, stupeň informovanosti a reálnost těchto informací, a v neposlední řadě také kvalitu služeb.

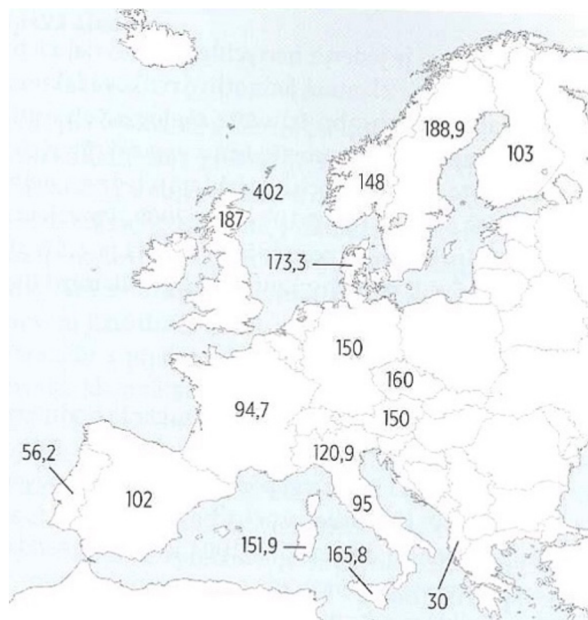
4.3 Roztroušená skleróza

Havrdová a kolektiv (2013, s. 21) informují o významném zvyšování výskytu roztroušené sklerózy v posledních letech. Uvádí, že roste počet pacientů na počet obyvatel v daných regionech jako je tomu na obrázku 2 a 3, kde je vidět nárůst tohoto ukazatele v Evropě od konce minulého století v porovnání s rokem 2013. Počet diagnóz stoupá podle Havrdové a kolegů (2013, s. 21) hlavně kvůli modernějším a lepším diagnostikám a vyšetřovacím metodám, a zmiňují také větší pozornost a ostražitost k této nemoci, která je také výrazně vyšší oproti minulosti. Jako příčinu většímu výskytu nemoci označují možné změny vnějších faktorů, které mají vliv na rozvoj a postup onemocnění.

Obrázek 3 Počet případů RS na 1 milion obyvatel v Evropě 80. léta 19. stol.

Zdroj: Havrdová a kol. (2013, s. 26)

Obrázek 2 Počet případů RS na 1 milion obyvatel v Evropě rok 2013

Zdroj: Havrdová a kol. (2013, s. 27)

Samotná Havrdová (2002, s. 16-17) již o několik let dříve píše, že roztroušená skleróza se řadí mezi nejběžnější příčiny chronického fyzického onemocnění s neurologickým původem u mladé části populace. Tam zařazuje mladé lidi mezi 20. a 40. rokem života, přičemž podotýká, že v jiných letech je toto onemocnění diagnostikováno spíše výjimečně. Dále uvádí, že tato nemoc postihuje více ženy, a to až o 50 %, a že výskyt roztroušené sklerózy je značně ovlivněn geografickým faktorem, kdy se jeho přítomnost zvyšuje se vzdáleností od rovníku. K dalším vlivným faktorům přiřazuje genetické, rasové, míru stresu a virové infekce.

4.3.1 Charakteristika onemocnění

Havrdová (2015, s. 11-12) charakterizuje podstatu roztroušené sklerózy jako zánět s autoimunními rysy, kdy pacienty postihují buď akutně vzniklé neurologické obtíže anebo se u nich pozvolna rozvíjí neurologická disabilita. Popisuje, že útočením na nervové obaly některých nervových drah v centrálním nervovém systému člověka dochází k ničení nervových vláken v mozku a míše, a právě ztráta těchto vláken vede k trvalé invaliditě. Kromě genetického faktoru, klade důraz i na vliv prostředí. Dále charakterizuje toto onemocnění jako chronické a v dnešní době nevléčitelné, nazývá ho také jako „invalidizující“ a v každém případě velmi individuální. Informuje, že dochází k omezení nebo ztrátě práce schopnosti a soběstačnosti pacienta.

Příznaky

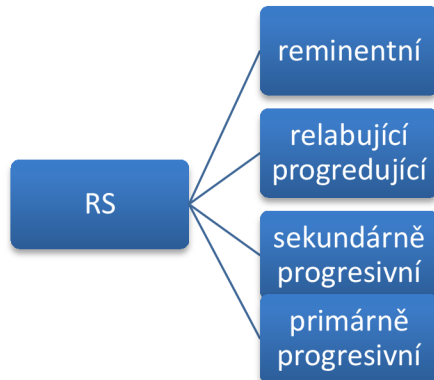
Havrdová (2002, s. 36-42) mezi nejčastější symptomy zahrnuje:

- poruchy zraku – zamlžené vidění i úplná ztráta zraku
- neurologické poruchy – pocity mravenčení a píchání spojené s poruchami citlivosti u různých částí těla
- motorické poruchy u horních a dolních končetin těla
- poruchy mozkových nervů, konkrétněji poruchy drah, které vedou impulsy
- poruchy koordinace pohybu a jeho plynulosti doprovázený třesem
- poruchy orientace v prostoru doprovázení závratěmi a točením hlavy

- poruchy močení a vyprazdňování a poruchy sexuální
- únava
- deprese.

Typy roztroušené sklerózy

Havrdová (2002, s. 64-65) vymezuje čtyři typy onemocnění:

Obrázek 4 Typy roztroušené sklerózy

Zdroj: vlastní zpracování podle Havrdové (2002, s. 64-65), 2023

Reminentní průběh Havrdová (2002, s. 64-65) přiděluje asi většině pacientům, konkrétně 70 %, a informuje, že tento průběh se vyskytuje především na počátku samotné nemoci, po vzplanutí zánětu a objevení prvních obtíží a symptomů, následuje klidové období, které může být dlouhé i několik let a nemusí zde docházet k žádným neurologickým deficitům.

U relabující progredující formy Havrdová (2002, s. 64-65) sděluje, že po vzniklých potížích přicházejí přetrvávající neurologické deficity a přichází další akutní zhoršení.

Chronickou progresi charakterizuje jako období, kdy se zánět projevuje méně, ale invalidita pacienta postupně narůstá. Havrdová (2002, s. 64-65) rozlišuje sekundární chronickou degeneraci, která nastává po reminentním období, pokud ale chronické progresi nic nepředchází a od začátku nemoci dochází k nárůstu

neurologického deficitu převážně u dolních končetin, pak je tato forma nazývána jako primární chronická progresse.

Průběh nemoci

Průběh nemoci rozlišuje Havrdová (2002, s. 65-66) na benigní a maligní. Maligní průběh popisuje tak, že při něm dochází velmi často ke vzplanutí zánětu, a to těžkou formou, a rychle roste invalidita. Naproti tomu benigní průběh charakterizuje jako mírné vzniklé potíže s minimálními následky, což může přetrvávat až po několik let.

Havrdová (2002, s. 66) zmiňuje také to, že většina pacientů netrpí invaliditou až do 5 let od diagnózy, a že až do 15 let nemoci je polovina pacientů stále schopna chůze, přičemž délku života s tímto onemocněním uvádí jako 25-35 let od diagnózy. Ve své knize, kterou napsala o několik let později, Havrdová a kolegové (2013, s. 21-23) nezapomínají zmínit pokroky léčby, lepší zdravotní péči a vyšší zájem vědců o zkoumání této chronické nemoci, což vede k oddalování nástupu invalidity, zmírňování průběhu a potíží a prodlužování délky života.

4.3.2 Roztroušená skleróza a cestování

Společnost Meditorial s.r.o. (nedatováno), která provozuje web eReska-aktivně.cz, se věnuje poskytování lékařské pomoci prostřednictvím odborných informací ve svém webovém portálu. Tuto stránku zaměřila na údaje ohledně života s roztroušenou sklerózou a poskytuje zde informace ke každodenním aktivitám, včetně cestování. Píše o nutné přípravě a plánování před samotným výjezdem a také konzultace s ošetřujícím lékařem. Co se týká výběru destinace, tady informuje o možných zhoršení zdravotních problémů při navštívení destinace s vysokými teplotami, ale pokud dojde k volbě takovéto destinace, pak autoři radí dostatečnou hydrataci, vhodné prodyšné oblečení, přiměřené slunění a klimatizované ubytováním.

Užitečné rady a tipy pro osoby s roztroušenou sklerózou při účasti na cestovním ruchu, zpracované podle Mary Gallapher (2019) a Uwe Diegel (nedatováno):

Před vycestováním

- kontaktovat svého lékaře a informovat se o tom, jaké léky vzít sebou a jak je skladovat, popřípadě časy podávání léků pokud dochází k překročení časových pásem
- recepty na léky v angličtině, pokud budou potřeba
- zajistit si speciální cestovní certifikát, který vyplní doktor, kde jsou veškeré informace o onemocnění a stavu účastníka cestovního ruchu
- informovat svoji cestovní kancelář
- je možné léky dopravit do ubytovacího zařízení, v tom případě je potřeba informovat zvolené zařízení o obdržení léků a podmínkách jejich skladování
- zajistit si cestovní pojištění
- při podávání léků injekcemi existují speciální boxy na jejich přepravu

Letecká doprava

- uvědomit leteckou společnost včas o svých zdravotních omezeních
- letecká společnost zajistí přepravu na letišti a poskytne cestujícímu oznámení o zdravotních omezeních a zajistí přednostní nástup do letadla
- pokud musí být léky skladovány v chladu, je potřeba o tom informovat personál a ten jejich uložení zajistí
- při letu dostatečná hydratace, léky v příručním zavazadle
- při dálkových letech je třeba protahovat svaly
- volit přímé lety, bez přestupu

Ubytování

- s bezbariérovým přístupem nebo jedním podlažím
- starší ubytovací zařízení nemusí být vybaveni výtahem a jinými asistenčními pomůckami, proto je pro pacienty s limitovanou mobilitou nutné tyto skutečnosti zjistit při rezervaci ubytování a preferovat novější ubytovací zařízení, které disponují svým bezbariérovým přístupem

Cestování v destinaci

- mnoho nejen Evropských měst je vybaveno dlaždicovými chodníky a jiným nepřiměřeným terénem pro osoby s roztroušenou sklerózou, které jsou limitovány zdravotními omezeními, z toho plyne doporučení vybavit se nebo si pronajmout asistenční pomůcky, kterými jsou například invalidní vozík, hole, a další
- při pronajmutí těchto zařízení je potřeba si udělat rezervaci včas dopředu

Zavazadla

- zabalit si jen potřebné a lehké věci, aby zavazadla netížila a nevyčerpávala
- používat kufr s otočnými kolečky o 360 stupňů

Plánování dopředu

- naplánovat si každodenní aktivity, památky, turistické cíle, a ujistit se, že jsou tato místa bezbariérová
- důležité je nezapomínat na přestávky a odpočinek z důvodu vyššího rizika únavy

Doprovod

- pokud osoba vyžaduje asistenci, pak je vhodnější cestovat s kamarády nebo příbuznými

Telefonní čísla

- předem si zjistit a uložit místní nouzová telefonní čísla do nejbližší nemocnice, na záchrannou službu, požární stanici a policejní stanici
- ubytovací zařízení mohou nabízet anglicky mluvícího lékaře v případě nouze
- informovat svůj doprovod o svém zdravotním stavu, lécích, svém lékaři

Exotické destinace s teplým podnebím

- v takových destinacích je třeba zabránit přehřátí organismu chladícími pomůckami a klimatizací nebo se jim úplně vyhnout

Vyhnout se stresu a potenciálním onemocněním a infekcím

Obrázek 5 Užitečné rady a tipy při cestování s roztroušenou sklerózou

Zdroj: vlastní zpracování podle Mary Gallapher (2019) a Uwe Diegel (nedatováno), 2023

Godman (2017) informuje o potencionálních zdravotních rizikách při účasti na cestovním ruchu:

- dehydratace
- zácpa nebo průjem
- nakažení se jinými nemocí od ostatních lidí
- křeče horních a dolních končetin
- přehřátí.

Schwarz (2008, s. 89-107) ve své knize sepsala několik rad a tipů, jak cestování s tímto onemocněním lépe zvládnout a jaké speciální požadavky to obnáší, aby byly tyto informace užitečné a nápomocné pro pacienty při rozhodování někam vycestovat.

Jako první radí zvolit si ubytovací zařízení tak, aby se nacházelo uprostřed oblasti, kterou chce účastník navštívit a poznat, aby tak nedocházelo vzhledem k únavě, která s touto nemocí úzce souvisí, k čerpání energie při nadměrném dojíždění z jednoho místa do druhého. Zmiňuje také možnost zapůjčení invalidního vozíku pro výjezdy do zahraničí pro ty, kteří trpí větší mírou únavy. Poukazuje i na hotelovou recepci, která může být nápomocná při poskytnutí turistických informací ohledně turistických atrakcí a stravovacích zařízení v okolí ubytování. Dále čtenáře Schwarz (2008, s. 89-107) informuje o Mezinárodní asociaci zdravotní pomoci osobám cestujícím do zahraničí, která, jak píše, pomáhá cestujícím se zdravotními obtížemi prostřednictvím poskytování informací, jako je například seznam anglicky mluvících lékařů v destinaci, nutná a doporučená očkování, charakteristiku podnebí a počasí, a v neposlední řadě také informace o vodě a potravě. Schwarz (2008, s. 89-107) pacienty odkazuje na webové stránky aktivnizivot.cz, kde se nachází složka s názvem výlety bez bariér, a kde lze dohledat seznam všech bezbariérových turistických atrakcí v České republice, ať už se jedná o divadla, ubytovací zařízení, koupaliště, hrady zámky, rozhledny, vlakové stanice Českých Drah s plošinami, nebo také vinařské stezky. Pro informace ohledně bezbariérovosti zařízení ve světě Schwarz (2008, s. 89-107) radí Mezinárodní sdružení kongresových a

návštěvnických kanceláří a Společnost pro přístupný cestovní ruch a pohostinství, organizace, na které se lze obrátit v případě zjišťování potřebných informací. Co se týká balení věcí před výjezdem, tady autorka klade důraz na zabalení veškerých léků do příručního zavazadla, aby v případě ztráty zavazadel, měl pacient léky u sebe.

Cestování autem

Volbu tohoto dopravního prostředku lze podle Schwarz (2008, s. 95-96) ještě ulehčit například zakoupení speciálního držadla, které pomůže jednodušeji nastupovat a vystupovat z vozidla. Další vychytávkou uvádí prodloužení bezpečnostního pásu pro větší prostor zvláště pro ty, kteří jsou omezeni v pohybu paží nebo ramen. Informuje, že toto vše, a ještě další přizpůsobení vozidla lze navolit již při koupi automobilu.

Cestování letadlem

Na letišti, jak Schwarz (2008, s. 98) radí, lze využít asistenčních služeb, mezi které řadí například pomoc nosiče se zavazadly, požádání o invalidní nebo motorový vozík, který personál zdravotně znevýhodněným osobám poskytne po celou dobu strávenou na letišti, a umožňuje nastoupit do letadla dříve než ostatní spolucestující. Při samotném letu zdůrazňuje volbu sedadla s co největším možným prostorem, požádání si o polštář a přikrývku pro větší pohodlí, a pokud je nutná speciální strava, pak i o tu požádat, ale zde upozorňuje, že je nutné informovat leteckou společnost nejméně 48 hodin před letem. Důraz pak při volbě tohoto dopravního prostředku klade na osoby s invalidním vozíkem, protože pokud vozík nebude obsahovat pouze gelové dobíjecí akumulátory, pak informuje, že jej personál do letadla vzít nemůže. Společnost Meditorial s.r.o. (nedatováno) na webu eReska-aktivně.cz dále informuje o zvýšení pozornosti o přepravě léků, tedy v jakých nádobách je lze převážet a při jakých teplotách musí být skladovány, a zdůrazňuje nutnost potvrzení lékaře o nutnosti jejich užívání. Udávají také možnost s předstihem leteckou společnost kontaktovat a domluvit se na podmínkách přepravy určitých medikamentů.

Ubytovací zařízení

Podle Schwarz (2008, s. 100) je lepší volit novější ubytovací zařízení, protože ta jsou spíše přizpůsobena pro zdravotně znevýhodněné osoby a osoby s omezeními pohyblivosti a mají pokoje pro handicapované, které jsou speciálně upravené.

Podle pana profesora Mareše (2021) může mít vycestování do přímořského klima příznivý vliv na zdraví lidí s roztroušenou sklerózou, a to jak na fyzickou kondici, tak i tu psychickou. Mluví o několika rizikových faktorech při výběru destinace, kterým by měl pacient věnovat zvýšenou pozornost. Těmito faktory jsou:

- extrémní teploty – řadí mezi největší problémy při cestování s tímto onemocněním, zmiňuje, že horko může způsobit velkou únavu a je zde zvýšené riziko úžehu, následně i dehydratace, jako nevhodné teploty označuje 26 ° C a více, nedoporučuje konzumaci alkoholu, která by dle něj mohla zhoršit kvalitu spánku a porušit nervový systém, a také provozování sportovních a pohybových aktivit, mluví také o nejčastějších zdravotních komplikacích, kterými jsou rozostřené či rozmazané vidění a zvýšená až bolestivá citlivost očí
- léky – u tohoto aspektu vyzdvihuje hlavně to, že v některých zemích jsou určité léky zakázány a jejich přítomnost by mohla zapříčinit například i pobyt ve vězení, a proto zde doporučuje lékařskou zprávu o nutnosti jejich užívání v anglickém jazyce, kterou doktor vystaví na žádost, dále vyzdvihuje důležitost správného skladování léků, v opačném případě může dojít ke ztrátě jejich účinnosti, a v neposlední řadě zmiňuje diskuzi s lékařem o správných časech podávání léků v případě překonání více časových zón
- očkování – pan profesor hovoří o tom, že nejčastější příčinou zhoršení zdravotního stavu při této nemoci jsou infekce, a informuje o tom, že i každá vakcína proti infekci představuje pro člověka s roztroušenou sklerózou jisté riziko, které podle něho nelze přesně určit, přičemž upozorňuje, že účinnost očkování může být jiná ve vztahu s nasazenou léčbou onemocnění, proto

doporučuje vyhýbat se destinacím, kde jsou očkování nutná, konkrétněji uvádí tato fakta:

- očkování proti žluté zimnici je u této diagnózy vyloučeno
- očkování proti hepatitidě B prokázalo zvýšené riziko zdravotních problémů
- užívání antimalarik není rizikové.

5 Praktická část

Hlavním cílem praktické části je zjistit, jak ovlivňuje roztroušená skleróza intenzitu cestování, jestli po diagnóze onemocnění stoupá, klesá, nebo úplně stagnuje, a odůvodnit, proč tomu tak je. Dílčími cíli je popsat, jak onemocnění omezuje chuť cestovat, volbu dopravního prostředku, zvolení destinace a jaké speciální požadavky mají účastníci cestovního ruchu s touto diagnózou na ubytovací zařízení. První úsek výzkumu je zpracován metodou obsahové analýzy dostupných vědeckých studií, které se týkají zvolené problematiky, tedy vlivu nemoci na již uvedené aspekty cestovního ruchu. Druhý úsek praktické části tvoří vlastní kvalitativní výzkum, ve kterém byly realizovány polostrukturované rozhovory se čtyřmi pacienty.

Toto téma bylo vybráno z toho důvodu, že se onemocnění roztroušená skleróza vyskytuje čím dál tím více, zejména u mladých lidí, a proto má tato bakalářská práce poukazovat na to, jaké problémy to může nejen mladším generacím s touto diagnózou přinést při cestování. Podle projektu Atlas of multiple sclerosis, který zprostředkovává organizace Multiple sclerosis international foundation (2021) spolu se Světovou zdravotnickou organizací, je ke dni 27.3. 2023 na světě 2,8 milionu lidí s roztroušenou sklerózou a z toho 20 000 v České republice. Uvádí také studii, jejíž data ukazují nárůst počtu nemocných, kdy v roce 2013 jich bylo na celém světě 2,3 milionu a v roce 2020 již 2,8 milionu, přičemž Evropa má nejvyšší koncentraci případů na 100 000 obyvatel. Dále předkládají fakta, že většina lidí s tímto onemocněním se pohybuje ve věku mezi 20 a 50 lety a častěji postihuje ženy.

5.1 Obsahová analýza

Z dostupných vědeckých studií byly analyzovány a shromážděny pouze ty informace, které byly přístupné. U studie 2 nebyla v abstraktu popsána metodika, jakým způsobem výzkum probíhal, z toho důvodu zde informace chybí. Studie se zabývaly vlivem onemocnění roztroušená skleróza na cestování, a to konkrétně na intenzitu cestování, rizikové faktory a volbu dopravního prostředku,

5.1.1 Studie 1

Influence of functioning and contextual factors on activity-related travel behaviour in Multiple Sclerosis (Neven, A., Janssens, D., Wets, G., et al., 2018):

Tato studie se zabývala změnami, které nastaly v životech lidí s roztroušenou sklerózou. Konkrétně zkoumala, jak tato nemoc limituje a omezuje cestování, protože je to nedílná součást lidských životů a nutnost k možnosti socializovat se. Zkoumala, do jaké míry souvisí cestování s rostoucími dysfunkcemi různých částí těla, zdravotním stavem (fyzické, kognitivní a psychosociální funkce), duševním zdravím a prostředím, ve kterém se pacient pohybuje.

Metodika

Zúčastnilo se 108 pacientů, kteří byli rozděleni do 3 skupin podle fáze nemoci. Před počátkem výzkumu každý účastník podstoupil zdravotní vyšetření a vyplnil dotazník ohledně osobních informací, o prostředí, v jakém se pohybují, kde žijí, míru urbanizace jejich domova, jaké vzdálenosti musí podstupovat například za rodinou, na nejbližší autobusovou zastávku nebo do obchodu. Nejdůležitější část výzkumu probíhala 7 dní (pracovní dny i víkend), kdy po tuto dobu museli informátoři nosit GPS záznamník a zapisovat své veškeré aktivity související s vycestováním ven do cestovního deníku, kde zaznamenávali přesnou aktivitu, čas zahájení, místo, doprovod a dopravní prostředek.

Výsledky šetření

Pro výzkum byly analyzovány tyto data: počet vycestování, počet lidí pro doprovod, průměrná vzdálenost, průměrná doba trvání, typy aktivit a jejich plánování, dopravní prostředek.

Tato studie prokázala, že u skupiny se středně těžkými až těžkými dysfunkcemi došlo k významnému snížení počtu cest ve srovnání s osobami s mírnými problémy. Obecně počet cest souvisel se zdravotním stavem a okolními faktory. Skupina s mírným průběhem uskutečnila značně více vycestování, přičemž největší motivací byla práce a nejvíce používanými dopravními prostředky byly osobní automobil a bezmotorová vozidla. U této

skupiny počet vycestování souvisel se vzdáleností nejbližších obchodů a přátel. Zmiňují také předchozí studii, jejíž výsledky dokazují, že únava a úzkost značně ovlivňují schopnost řídit automobil, ale to však nesouviselo s počtem cest. Skupina v pokročilejší fázi uskutečnila více vycestování za účelem rehabilitace a do zdravotnických zařízení, při tom více používala asistenční pomůcky (hole, invalidní vozík), a jejich výlety byly méně spontánní, přičemž ti, kteří žijí ve větší vzdálenosti od rehabilitačních center jejich služby nevyužívají vůbec. Obecně lze tvrdit, že pokud se cíle nacházely blíže, byly navštěvovány častěji, z toho vyplývá značný vliv okolního prostředí. Proto je ve studii poukazováno na to, že je nutné zlepšovat integraci lékařských a dalších služeb, aby mohlo dojít ke zlepšení sociální participace u lidí s roztroušenou sklerózou. Dále uvádí, že lidé s poruchami kognitivních funkcí mohou mít potíže s organizací více činností během jednoho dne, a to vede ke snížení počtu cest. Psychosociální problémy (například úzkosti) může ovlivnit sociální podpora ze strany členů domácnosti a rodiny a nemusí tak zapříčinit snížení počtu cest, na druhou stranu ale co se ukázalo jako značně ovlivňující je počet členů domácnosti, protože domácnosti s dětmi ovlivňují cestovní chování. **Dále výsledky ukazují, že více tělesně postižení nejsou schopni překonat vzdálenost na nejbližší autobusovou zastávku. Pro větší využívání hromadné dopravy je nutné zlepšit dostupnost zastávek. Obecněji výzkum zjistil, že většina vycestování je plánována dopředu, průměrné vzdálenosti jsou relativně malé, a téměř polovina výletů je s doprovodem.**

5.1.2 Studie 2

Travel medicine: A case of multiple sclerosis (Hassan. N. A., nedatováno):

Studie se zabývala enviromentálními a osobními faktory, které ovlivňují zdraví cestujících. Zaměřila se na lidi s roztroušenou sklerózou, kteří potřebují zvláštní a intenzivnější péči o jejich zdraví při účasti na cestovním ruchu.

Výsledky šetření

Ze zjištěných dat vyplývá, že lidé s tímto onemocněním musí být při cestování více opatrní. **Mezi rizikové faktory zahrnují vystavování se vysokým teplotám,**

vyvarování se konzumaci alkoholu a dodržování nutričně vyvážené stravy. Dále studie uvádí, že kvůli enviromentálním změnám, kterými si člověk prochází při cestování, je při této diagnóze nutné vyhýbat se stresu a situacím, které ho můžou způsobit, protože právě stres později vede k depresím, a ty zapříčiňují únavu. Upozorňuje také na to, že by pacienti měli být dobře obeznámeni s jejich zvláštními potřebami a rizikovými faktory a neměli by se snažit překonávat své síly a energii, protože vyčerpání může vést, jak ve studii píše, ke zhoršení zdravotních problémů. Zmiňuje se také o návštěvě svého lékaře a diskusi o jejich zdraví, speciálních potřebách a přípravě na cestu, a informování dané cestovní kanceláře o své nemoci a svých specifických potřebách.

5.1.3 Studie 3

Survey of persons with multiple sclerosis in Ottawa, 1974-75 (Bennet, L., Hamilton, R., Neutel I. C., et al., 1974-75)

Předmětem této studie bylo poskytnutí informací o populaci s roztroušenou sklerózou žijící v hlavním městě Kanady. Konkrétně šlo o údaje: úroveň fyzické funkčnosti, využití veřejných služeb a jejich neuspokojené potřeby. Hlavním cílem výzkumu bylo popsat potřeby lidí s tímto onemocněním, které by mohly být užitečné pro rehabilitační a sociální plánování. Na základě výsledků byla vytvořena speciální doporučení a návrhy pro další tvorbu legislativy.

Metodika

Pro výzkum byla použita metoda strukturovaných rozhovorů, které zahrnovaly také otevřenější otázky, jaké má respondent pocity ohledně zlepšování jejich potřeb ve veřejných službách a co vnímá jako nejsmutnější aspekty tohoto onemocnění. Výzkumu se zúčastnilo 222 lidí s roztroušenou sklerózou, z toho 164 z nich se nenacházelo v žádném ústavu se sociální péčí. Většina respondentů pocházela z místní komunity, ve které se spojili lidé s tímto onemocněním, dále autoři kontaktovali místní lékaře a nemocnice, a některé osoby byly také kontaktovány pomocí pracovníků v rehabilitačních centrech.

Výsledky šetření

Mimo dalších výsledků vyplývajících z výzkumu, pro tuto práci bylo nejdůležitějším zjištěním, že **téměř polovina ze 164 pacientů, kteří nežijí v žádném ústavu sociální péče, ale samostatně ve svém domově, nebyla schopna používat prostředky veřejné dopravy**, přičemž hlavním důvodem a nejvíce zmiňovaným tématem při rozhovoru byly komplikace vzniklé kvůli omezené a snížené pohyblivosti. V důsledku toho autoři studie v závěru doporučují, že by profesionální zdravotničtí pracovníci měli zvažovat hospitalizaci starších lidí s roztroušenou sklerózou v domovech důchodců nebo s pečovatelskou službou, a jiných ústavech, kde se jim dostane potřebné péče, právě z důvodu stálého zvyšování se fyzické neschopnosti těchto pacientů

5.1.4 Studie 4

Problems reported by Elderly patients with multiple sclerosis (Klewer, J., Jörg, D., Pöhlau, I., et al., 2001):

Tento výzkum analyzuje, s jakými problémy se denně potýkají lidé s roztroušenou sklerózou, kteří jsou již v pokročilém věku. Důvodem pro výběr tohoto segmentu pacientů autoři uvedli, že chtějí poukázat na to, jak lidská společnost a také provozovatelé služeb disponují nedostatečnými znalostmi o specifických potřebách této skupiny pacientů.

Metodika

Bylo vybráno 53 pacientů, z toho 44 žen a 9 mužů, přičemž se průměrný věk pohyboval okolo 73 let, a průměrná doba uplynulá od diagnózy byla 25,3 let. Pacienti pocházeli z berlínské sekce německé národní asociace pro roztroušenou sklerózu. Šetření probíhalo metodou dotazníků, kdy otázky směřovaly na sociální situaci, každodenní problémy a překážky, se kterými se respondenti potýkají během dne, dále na průběh onemocnění a zdravotní omezení. Pomocí stupnice zdravotního postižení měli respondenti vyznačit svoji fyzickou kondici na škále od 0 do 10.

Výsledky šetření

Pacienti v dotaznících uvedli neschopnost používat hromadné dopravní prostředky, a jako hlavní důvod považovali to, v jakém stupni zdravotního postižení se nachází. 96 % respondentů označilo stupeň 6 a více.

U obsahové analýzy bylo zjištěno, že počet výzkumů a vědeckých studií, které se zabývají danou problematikou, není tak vysoký, jak by se očekávalo, vzhledem k vysokému výskytu onemocnění. Vybrané studie popisují, jak působí roztroušená skleróza na různé aspekty cestování, kterými jsou intenzita, volba dopravního prostředku a rizikové faktory, na které je potřeba si dát větší pozor při cestování s touto nemocí nebo se jim pokusit úplně vyhnout. Z analýzy vyplývá, že u pacientů, kteří jsou již v pokročilejší fázi nemoci a disponují středními až těžkými zdravotními omezeními, intenzita cestování klesá, a že více cestují s doprovodem. Dále ze studií vyplývá fakt, že se lidé s roztroušenou sklerózou vyhýbají prostředkům hromadné dopravy, ať už je to z důvodu snížené mobility nebo vzdálenosti nejbližších zastávek. Z výsledků obsahové analýzy také lze tvrdit, že země s vysokými teplotami jsou pro pacienty rizikové, a že by se měli vyhnout stresu a konzumaci alkoholu.

5.2 Výsledky vlastního výzkumu – případové studie

Vlastní výzkum byl proveden metodou polostrukturovaných rozhovorů tak, že bylo vždy nasměřované téma k diskusi a vyslovené otázky, a následně prostor pro informátora k volnému vyjádření. Dvě vybrané osoby se nacházejí v autorčině blízkém okolí a jsou s ní v osobní známosti, a další dvě informátorky byly nalezeny prostřednictvím sociální sítě Facebook. Po zkontaktování souhlasili s účastí na výzkumu a následně i vyslovili souhlas se zpracováním odpovědí a zveřejněním v bakalářské práci. Otázky byly rozděleny do okruhů: vztah k cestování, intenzita, volba dopravního prostředku a destinace, požadavky na ubytovací zařízení. Pojem cestování zahrnuje jak výjezdy do zahraničí, tak i domácí cestovní ruch.

Informátorka 1

věk: 23

počet let, před kterými byla diagnóza identifikována: 9
zdravotní omezení: ochablé svaly v levé polovině těla

Vztah k cestování

Informátorka uvedla, že velmi ráda cestuje, ale nyní už se musí přizpůsobovat svému zdravotnímu stavu a tomu, jak se cítí a již volí pouze taková místa a aktivity, kde si odpočine. Zmínila také, že v zimě už více necestuje, ani za účelem zimního sportování, příkladem předložila lyžování, které měla v oblibě, ale musela ho ze svého života vyřadit z důvodu ztráty rovnováhy, což zapříčinilo obavy z možného úrazu a jiného neštěstí. A proto cestuje pouze v letním období.

Uvedla, že by chtěla cestovat více a poznat více zemí.

Intenzita cestování

Na škále od 0 do 100 % informátorka vyznačila míru cestování před diagnózou 20 % a nyní v současnosti 50 %.

Hlavními důvody, proč se intenzita takto změnila uvedla to, že před diagnózou roztroušené sklerózy byla ještě malé dítě a míra jejího cestování byla závislá na rodičích. Je si vědoma toho, že tato změna je neočekávaná a překvapující, vzhledem k jejímu onemocnění, ale jako příčinu sděluje osamostatnění se od rodičů a dospělost.

Na otázku, jaké jsou hlavní důvody toho, proč se cestovního ruchu neúčastní častěji odpověděla, že to není kvůli jejímu onemocnění nebo zdravotnímu stavu, ale z důvodů ekonomických, konkrétněji uvedla vysoké ceny.

Cestování v minulém roce

Informátorka minulý rok vycestovala do Chorvatska. Zvolila si jako doprovod svoji kamarádku a jako dopravní prostředek osobní automobil, přičemž ona se řízení vozidla neúčastnila, aby nedocházelo k plýtvání její energie. Ubytovací zařízení bylo umístěno hned u moře. Co se týká aktivit, uvedla pouze krátké procházky po městě, rekreaci na pláži a v moři, vyloučila pořádání výletů a delších pochodů. Druhou destinací, kterou minulý rok navštívila, bylo hlavní švédské město Stockholm. Pro tento výlet byla zvolena letadlová doprava, v samotném Švédsku uvedla častou

dopravu lodí. Ubytování hledala co nejbliže v centru města, aby nemusela dojíždět a ušetřila si tak energii.

Volba dopravního prostředku

Při výjezdech do zahraničí informátorka zvládá jak automobilovou dopravu, letadlovou, tak i tu hromadnou, jako jsou autobusy a letadla. Ani lodní doprava ji nezpůsobuje žádné potíže. Co se týká domácího cestovního ruchu, pokud se pohybuje po České republice, ráda volí bezmotorovou dopravu – jízdní kolo nebo pěší. V takovém případě ale klade důraz na dostatečné naplánování výletu, neboť při delších trasách a delším fyzickém výkonu informátorku „*přestává poslouchat*“ levá strana těla a „*vynechává kroky*“ a stává se pro ni pohyb mnohem složitější a náročnější.

S letadlovou dopravou nemá žádný problém, nevznikají při ní žádné zdravotní potíže a neví, na co si dát pozor při cestování letadlem s roztroušenou sklerózou.

Hromadnou dopravu by znovu po zkušenostech nevolila pro delší vzdálenosti, kdy cesty trvají i několik hodin, z důvodu toho, že v těchto prostředcích není dostatek prostoru a nemůže se v nich při jízdě procházet. Uvedla, že při takto dlouhém sezení „*nohy zdřevění, začnou brnět a je následně obtížné dát se zpátky do pohybu*“.

Nejpohodlnější doprava je pro informátorku osobní automobil a letadlo.

Volba destinace

Informátorka by nevolila žádné fyzicky náročné destinace, tím má na mysli lokace s hornatým povrchem. Jako příklad předložila Alpy a Tatry. Dále se snaží vyhnout rovníkovým oblastem, exotickým destinacím a místům v tropickém podnebném pásu. Vysoké teploty ji přinášejí zdravotní komplikace, a jak sama říká, „*když je mi moc velké horko, začne mě brnět levá polovina těla a jsem velmi oslabená*“.

Na otázku, zda je obeznámena s tím, do jakých destinací není doporučeno s tímto onemocněním cestovat, odpověděla, že si tyto informace nezjišťovala, ale předpokládá, že to bude do takových míst, kde není dostupná lékařská pomoc.

Momentálně nejraději volí takové destinace, kde je lehce dostupná lékařská pomoc, kde bude mezi lidmi, kdyby nastaly nějaké zdravotní komplikace, a kde je přítomna „*občanská vybavenost*“.

Ubytovací zařízení

Informátorka dosud nedisponuje žádnými závažnějšími fyzickými zdravotními omezeními, a tak v současnosti nemá žádné speciální požadavky na ubytovací zařízení. Zdůrazňuje ale, že je pro ni velmi důležitá řádná hygiena, a tak dbá na dostatečnou čistotu v zařízení, dobře zařízenou a čistotnou koupelnu, a především hlavně pitnou vodu z kohoutku, která je pro ni životně důležitá při vyšších teplotách, kdy hrozí hydratace a osvěžení čistou vodou ji pomáhá cítit se lépe a musí ji mít stále k dispozici. Informátorka preferuje ubytování v soukromí a často volí formu Airbnb, kde má klid a může se kvalitně vyspat, aby načerpala energii na další dny a aktivity.

„Chtěla bych cestovat co nejvíce, protože nevím, jak moc se bude moje nemoc rozvíjet a kdy mi to kvůli roztroušené skleróze bude znemožněno.“

Informátorka 2

věk: 43

počet let, před kterými byla diagnóza identifikována: 2

zdravotní omezení: středně těžké levostranné ochrnutí, omezení chůze, brnění nohou a rukou, rozostřené vidění, poruchy panické úzkosti a deprese, zvýšená únava, závratě, zhoršená rovnováha a stabilita

Vztah k cestování

Informátorka uvedla velmi kladný vztah k cestování. Ráda cestuje a často uskutečňuje výlety s rodinou. Nepocítuje potřebu vycestovávat do zahraničí, protože jejími nejoblíbenějšími destinacemi jsou Česká a Slovenská republika, kam uskutečňuje veškerou většinu svých výjezdů.

Intenzita cestování

Na škále od 0 % do 100 % informátorka vyznačila míru cestování před diagnózou roztroušené sklerózy 70 % a současnou intenzitu také 70 %. Uvedla, že usiluje o to, aby cestovala i nadále často, protože nechce, aby se intenzita do budoucna měnila a podle jejich slov se ani nenechá omezovat a limitovat nějakou nemocí, která ji do života skočila. I přes zdravotní problémy a komplikace hovořila o tom, že má silnou

vůli, která ji nedovolí necestovat, a i když jsou horší dny, kdy nemá sílu a překonává bolest, vždy hledá na dané situaci pozitivní věci.

Cestování v minulém roce

Nejoblíbenější destinací informátorky je Slovensko, konkrétně Vysoké a Nízké Tatry. Toto místo navštívila minulý rok třikrát, pokaždé v jiném ročním období a jiné místo. Zvolila jízdu osobním automobilem, ale na řízení se nepodílí, řídí partner, aby neplýtvala energií, a také rozostřené vidění a bolesti končetin ji řízení vozidla již znemožňují. I přes to, že tato destinace je typická pro horskou turistiku, informátorka volí odpočinkový režim většinou v kombinaci s wellness procedurami, které vždy vyžaduje, aby byly součástí zvoleného ubytování. Hotel nebo penzion si vybírá tak, aby byl co nejbližší horské krajině, protože má ráda výhledy na Vysoké Tatry, a zároveň, aby byl dobře dostupný a dalo se dojet automobilem až na parkoviště před vchod. Snaží se chodit na krátké procházky po okolní krajině a blízkých turistických atraktivitách. Další výjezdy uskutečňovala pouze v rámci domácího cestovního ruchu po České republice, ať už jako jednodenní výlety nebo víkendové pobyty.

Volba dopravního prostředku

Informátorka uvedla, že volí všechny druhy dopravních prostředků, v každém z nich si vždy zajistí určitý komfort. Na výlety a pobyty jezdí většinou automobilem, prostředky hromadné dopravy využívá pouze při každodenním pohybování se do práce, do obchodu a podobně. Letadlem ještě nikdy neletěla, ale kdyby měla tu možnost, tak by s tímto dopravním prostředkem žádný problém neměla. Přesto jako nejpohodlnější způsob dopravy uvedla osobní automobil.

Volba destinace

Destinace, které by informátorka nevolila, jsou tropické země. Vysoké teploty ji nedělají dobře, cítí se při nich bez energie a v extrémním horku se jí špatně dýchá. V létě raději volí horská střediska, kde je vzduch čerstvější a pro ni přijatelnější, proto pro letní dovolenou volí právě slovenské Tatry. Není obeznámena s tím, do

jakých zemí není doporučeno s tímto onemocněním cestovat, vzhledem k tomu, že upřednostňuje Českou republiku a Slovensko, tak tyto informace nevyhledávala.

Ubytovací zařízení

Ubytování si volí tak, aby měla dostatečné soukromí, a vyhýbá se tak zařízením, kde jsou společné koupelny nebo toalety. Vyhledává ubytování, které disponují plaveckým bazénem, vířivkami a jinými wellness procedurami, které si ráda dopřeje, protože ji zajistí kvalitnější odpočinek a regeneraci svalů. Dalším požadavkem na ubytování je dobrá poloha, vzhledem k okolním atraktivitám se nesmí nacházet mimo centra měst nebo ve větší vzdálenosti od cílového místa a turistických atraktivit, které chce informátorka navštívit, a musí být dostupné v rámci dojezdu autem, nejlépe, aby tam bylo přítomné parkoviště hned před daným objektem nebo někde poblíž. Toto vyžaduje právě z toho důvodu, že při chůzi na větší vzdálenosti dochází k brnění a bolesti dolních končetin, a vyčerpání energie.

„U této nemoci je důležité brát ji pozitivně, i když jsou dny, kdy je hodně špatně. Vždycky člověk musí mít sílu na to vstát a jít.“

Informátorka 3

věk: 21

počet let, před kterými byla diagnóza identifikována: 3 roky

zdravotní omezení: únava, závratě, bolest hlavy

Vztah k cestování

Informátorka uvedla, že cestování je jejím nejoblíbenějším koníčkem už od dětství. Hovořila také o tom, že i přesto, jak je mladá, stihla za tak krátký život navštívit přes 40 zemí, protože měla to štěstí, že jako malá hodně cestovala s rodiči. Kromě zahraničního cestovního ruchu se účastní také toho domácího, v rámci víkendových dojíždění za partnerem přes polovinu České republiky. Nezapomněla také zmínit pandemii koronaviru, která ji, stejně jako nás všechny, v tomto směru velmi ovlivnila a znemožnila ji cestovat, a to v jednu chvíli i po České republice mezi okresy.

Intenzita cestování

Co se týká intenzity, na škále od 0 % do 100 % vyznačila 80 v obou případech, tedy i před diagnózou, i po ní v současnosti. Zmínila se, že tak časté cestování ji je umožněno hlavně díky rodičům a jejich poskytnutým financím, vzhledem k tomu, že je ještě stále student a nevydělává vlastní peníze. A jak už bylo řečeno, cestovat je naučená už od dětských let, kdy ji k tomu vedli rodiče, a tak to i zůstalo nadále, i když nyní cestuje převážně s přítelem. U tohoto tématu znovu podotkla dva pandemické roky, kdy intenzita jejího cestování náhle vynuceně klesla na 0 %.

Cestování v minulém roce

První navštívenou destinací bylo Rakousko, a to hned několikrát za tento rok, kam informátorka jezdila vlakem. Důvody volby tohoto dopravního prostředku byly rychlost, komfort a zlevněná cena pro studenty. Dále hovořila o tzv. „roadtripech“, při kterých osobním automobilem poznala značnou část Polska a Slovinska, kdy ubytování vždy hledala přes Airbnb.

Volba dopravního prostředku

Informátorka neuvedla žádné problémy s využíváním hromadných dopravních prostředků, naopak, často využívá právě železniční dopravu, protože je pro ni pohodlná, lehce dostupná a rychlá.

U letadlové přepravy podotkla akorát to, že si musí dát pozor na to, kolik medikace sebou vzít, jak ji řádně uschovat, a podotkla, že si ji nesmí zapomenout vzít do příručního zavazadla. U tohoto tématu ještě poznamenala, že má k lékům tzv. „jejich cestovní pas“, který musí brát s sebou a kde jsou veškeré informace o tom, jaké onemocnění má, že musí mít tyto léky a podobně.

Problémovou činností je momentálně pro informátorku řízení osobního automobilu. „*Mám teď takový divný závratě, když koukám do bočních zrcátek a blbě se mi na jízdu koncentruje, proto již neřídím.*“ I přesto je nejkomfortnějším dopravním prostředkem pro informátorku osobní automobil, ale pouze za předpokladu, že řídí někdo jiný.

Volba destinace

Na otázku, zda informátorka ví, do jakých zemí není doporučeno s tímto onemocněním cestovat odpověděla, že si myslí, že žádná taková doporučení neexistují vzhledem k tomu, že průběh roztroušené sklerózy je velmi individuální a u každého úplně jiný, stejně tak i zdravotní komplikace, příznaky a omezení, a proto dle jejího názoru nelze jednotně určit, kam s tímto onemocněním necestovat. Poté ale poznamenala, že je ale lepší se vyhýbat destinacím, kde nejsou úplně stoprocentní hygienické návyky a hygiena prostředí celkově a kde se vyskytují tropická onemocnění a infekce. Jako příklad uvedla Indii, kterou by nevolila, právě z důvodu špatných hygienických návyků místních obyvatel, nedostatečně rozvinutého zdravotnictví, znečištěné vody, a ze strachu z infekčních a jiných onemocnění, které by pro ni mohly být mnohem rizikovější než pro lidi bez roztroušené sklerózy, a které by mohly průběh její nemoci poznamenat a zhoršit.

Ubytovací zařízení

Při vybírání ubytování žádné speciální požadavky informátorka nemá, nejraději volí formu Airbnb, kde má soukromí a klid, aby si zde mohla dostatečně odpočinout a kvalitně se vyspat, protože to je pro ni důležité, načerpat energii na další dobrodružství. Jako samozřejmost, kterou v ubytovacím zařízení očekává a vyhledává, je čistota a dostatečná hygiena, a preferuje dobře vybavenou koupelnu.

„100 lidí má 100 skleróz, takzvaně, každá je jiná.“

Informátorka 4

věk: 36

počet let, před kterými byla diagnóza identifikována: 3

zdravotní omezení: enormní únava, brnění rukou a nohou, bolesti v končetinách

Vztah k cestování

Tato informátorka velmi ráda cestuje. Snaží se vycestovávat co nejčastěji je to možné. Mimo zahraničí s potěšením poznává i Českou republiku. Preferuje spíše evropské země, kam se dá dopravit autem a exotické destinace ji nelákají.

Intenzita cestování

Na škále od 0 % do 100 % bylo vyznačeno 90 % jako intenzita před diagnostikování této nemoci a poté 60 % jako současná intenzita cestování. Hlavními důvody, proč se snížila, uvedla informátorka to, že měla z počátku z cestování velké obavy, dále pandemii covid, která nejen že omezila mobilitu všem lidem, ale informátorku také více omezil strach z nakažení. Posledním faktorem, který ji v tomto omezuje je únava, kterou ji roztroušená skleróza způsobuje.

Cestování v minulém roce

V minulém roce informátorka navštívila Maďarsko, kam se dopravila osobním automobilem a ubytovala se v hotelu. Dále vycestovala do Spojených Arabských Emirátů, kam se dopravila letadlem a ubytovala se také v hotelu. Dále kromě zahraničního cestovního ruchu zmínila ještě oblibu v poznávání České republiky, taktéž osobním automobilem.

Volba dopravního prostředku

Informátorka nemá žádný důvod k vyřazení určitých dopravních prostředků. Nemá problémy s létáním, ani s železniční a autobusovou dopravou, kde ale podotkla, že tomuto způsobu dopravy se spíše vyhýbá, z důvodu omezeného prostoru a přítomnosti velkého množství lidí okolo ní, kteří občas narušují osobní prostor. Nejvhodnějším dopravním prostředkem je pro informátorku osobní automobil, ve kterém si za jízdy dokáže i odpočinout. Při delších vzdálenostech potřebuje pravidelné protažení končetin a celého těla a krátké procházky.

Volba destinace

Pro výběr destinace má vždy jediný požadavek, a to takový, aby v dané zemi bylo dobře dostupné zdravotnictví a aby bylo na vysoké úrovni. Zmínila také země s totalitním režimem, jako destinace, které nerada volí pro svoji dovolenou, a jako příklad uvedla Saúdskou Arábii. Důvodem jsou komplikovanější formality a také „nevěří“ místnímu zdravotnictví. Momentálně nejraději vybírá evropské země, především hlavní města, aby měla jistotu, že ji v případě potřeby bude zajištěna

veškerá potřebná lékařská péče, a kde je zdravotnictví na vysoké úrovni. I proto se vyhýbá africkým a asijským zemím, a dalším exotickým destinacím.

Ubytovací zařízení

Co se týká ubytování, informátorka preferuje hotely, a jako hlavní důvod této preference uvedla, že si u hotelů s vyšším počtem hvězdiček může být vždy jistá, že budou dostatečně čistotné a že jejich veškeré vybavení bude pro ni co nejvíce pohodlné, kvůli omezené energii a pro dostatečný odpočinek. Má potřebu mít zajištěný kvalitní komfort, když se cítí vyčerpaná při dlouhém cestování nebo časovém posunu.

6 Shrnutí výsledků a diskuze

Tabulka 1 Vliv roztroušené sklerózy na cestování – shrnutí obsahové analýzy vědeckých studií

Zdroj: vlastní zpracování, 2023

	Hlavní výsledky výzkumu
Studie 1	U osob se středně těžkými až těžkými zdravotními omezeními došlo k výraznému snížení počtu cest.
Studie 2	Při cestování je pro lidi s roztroušenou sklerózou rizikové vystavování se vysokým teplotám.
Studie 3	Téměř polovina respondentů, kteří žijí ve svých domovech, a ne v žádném ústavu sociální péče, není schopna využívat prostředky hromadné dopravy kvůli snížené pohyblivosti.
Studie 4	Respondenti uváděli neschopnost využívat hromadné dopravní prostředky v souvislosti se zdravotními omezeními, které zapříčiňují sníženou pohyblivost.

Tabulka 2 Vliv roztroušené sklerózy na cestování – shrnutí výsledků vlastního výzkumu

Zdroj: vlastní zpracování, 2023

	Intenzita cestování	Volba dopravního prostředku	Destinace	Ubytovací zařízení
Informátor 1	zvýšila se	<u>nejkomfortnější</u> : automobil a letadlo <u>nevolila by</u> : hromadná doprava, řízení	vyloučeny tropické a hornaté země	řádná hygiena
Informátor 2	stejná	<u>nejkomfortnější</u> : automobil <u>nevolila by</u> : -	vyloučeny tropické země	soukromí, bazén, wellness, blízko k cílovému místu

Informátor 3	stejná	<u>nejkomfortnější</u> : automobil <u>nevolila by</u> : řízení	vyloučeny země s nedostatečnou hygienou	soukromí, klid
Informátor 4	snížila se	nejkomfortnější: automobil nevolila by: hromadnou dopravu	vyloučeny země s nízkou úrovní zdravotnictví	komfort, čistota

Primární cílem této bakalářské práce bylo zjistit, jak působí roztroušená skleróza na míru cestování, jestli po diagnostice této nemoci klesá, stoupá, nebo úplně stagnuje. Dílčími cíli bylo popsat, jak onemocnění ovlivňuje různé aspekty cestovního ruchu, konkrétně byly vybrány volba dopravního prostředku, destinace a jaké mají pacienti speciální požadavky na ubytovací zařízení a podle čeho si je vybírají.

Praktická část práce byla rozdělena na dvě části. V první části se zabývala čtyřmi vědeckými studii a v druhé části uskutečnila vlastní případovou studii, při které byly zrealizovány rozhovory se čtyřmi lidmi, kterým byla roztroušená skleróza diagnostikována. V tabulce 1 se nachází shrnutí nejdůležitějších výsledků výzkumů vědeckých studií potřebných pro tuto práci. Výsledky vlastního výzkumu jsou sepsány v tabulce 2, rozděleny podle výzkumných otázek. **Při porovnání výsledků primárního výzkumu se sekundárními daty je viditelné, že se shodují.**

Odpovědi na výzkumné otázky:

1) Jak působí roztroušená skleróza na míru cestování?

V první části výzkumu se tímto problémem zabývala studie 1, jejíž výsledky prokázaly, že u lidí s roztroušenou sklerózou, kteří již disponují středně těžkými až těžkými zdravotními omezeními, počet cest výrazně klesl. V rámci vlastního výzkumu intenzita cestování klesla pouze u jednoho ze čtyř informátorů, a to z důvodu únavy a obav ze zvýšeného rizika zhoršení jejich zdravotního stavu při nakažení se jinými onemocněními, což přímo zapříčinila roztroušená skleróza. U dvou ze čtyř informátorů zůstala stejná a u zbylého jednoho se dokonce zvýšila

právě proto, aby toho informátorka stihla navštívit co nejvíce když její čas je nyní omezený. Nutno zde podotknout, že frekvence cestování souvisí se stupněm zdravotních omezení, a ta jsou u každého individuální. **Při posuzování výsledku výzkumu v rámci obou částí výzkumu lze tvrdit, že míra cestování po diagnóze onemocnění roztroušená skleróza opravdu klesá. Vlastní část výzkumu ale ukázala, že je to spíše individuální a záleží na osobních preferencích člověka, zda opravdu cestovat chce, pak dokáže překonat i zdravotní komplikace s nemocí spojené.** Domněnka autorky, na jejímž základě vznikla tato výzkumná otázka a primární cíl výzkumu, byla z části potvrzena.

2) Jak roztroušená skleróza ovlivňuje volbu dopravního prostředku?

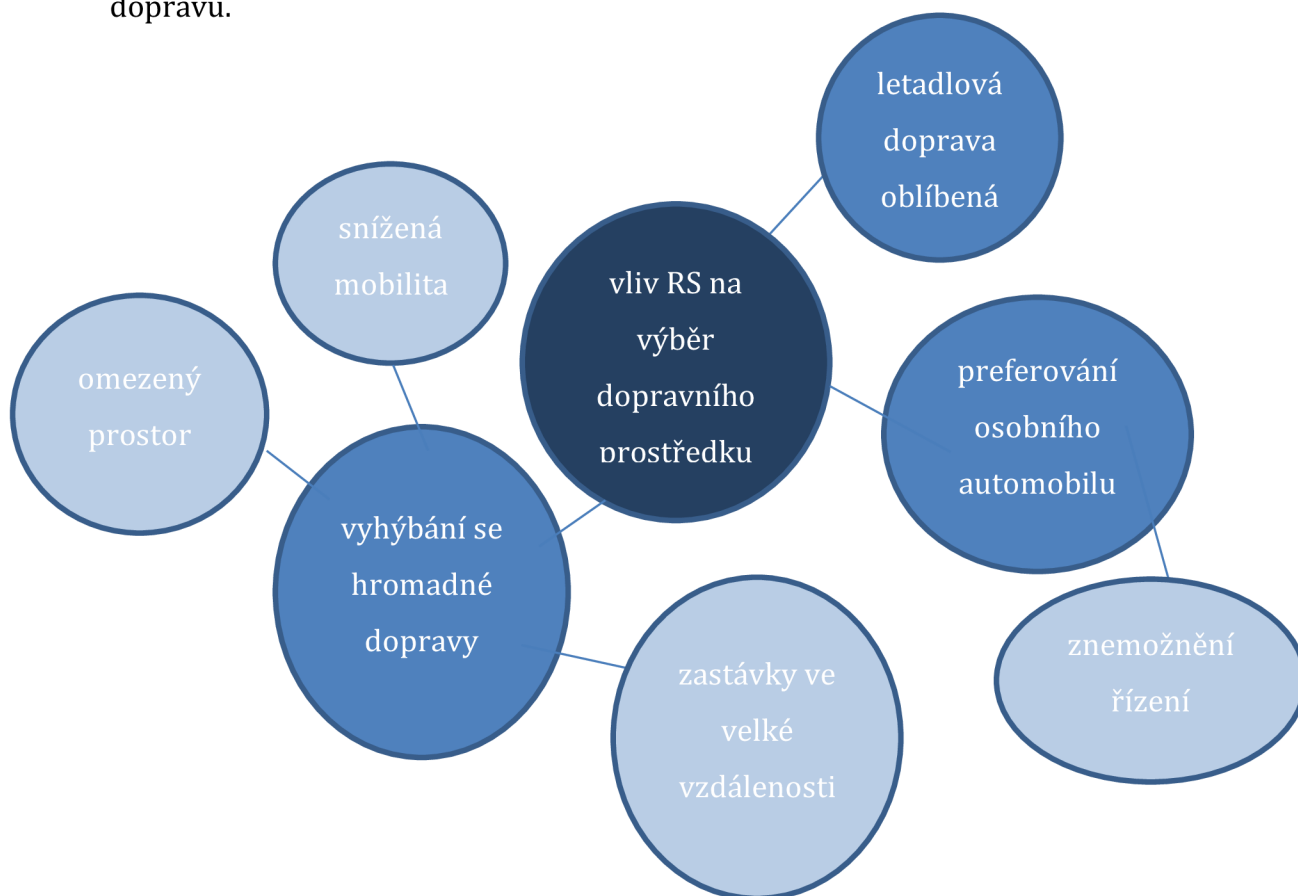
Tato otázka přímo souvisí se studii 3 a 4, jejichž výsledky ukázaly, že většina zúčastněných respondentů není schopna využívat prostředky hromadné dopravy. To zapříčiňuje především snížená pohyblivost, a také vzdálenost nejbližších autobusových a vlakových zastávek, která je větší, než oni sami mohou zvládnout. Z vlastního výzkumu odpověděli dva informátoři ze čtyř, že pokud by to nebylo nutné, raději by použili jiný dopravní prostředek, než vlaky a autobusy. Jako důvody pro toto tvrzení uvedli omezený prostor a nedostatečné přestávky pro protažení končetin a těla, což následně může zapříčinit brnění končetin, bolest a ztížený návrat do pohybu.

Žádný z informátorů ani respondentů ze studií neprokázal vyloučení letadlové dopravy.

Co se ale týká osobních automobilů, všichni informátoři tento způsob uvedli jako pro ně nejkomfortnější. Pouze ale za podmínky, že řídí někdo jiný. Dva ze čtyř informátorů se kvůli zdravotním komplikacím, které jim roztroušená skleróza přinesla, již řízení účastnit nemohou.

Lze učinit závěr, že lidé s roztroušenou sklerózou nevolí prostředky hromadné dopravy nebo raději preferují osobní automobil, přičemž řízení jim může být nemocí znemožněno, a s létáním žádný problém nemají. Výsledky se tedy shodují s daným odůvodněním pro tuto výzkumnou otázku, že pacienti se

vyhýbají hromadné dopravě, ale vyvrací domněnku, že nepoužívají leteckou dopravu.

Obrázek 6 Vliv roztroušené sklerózy na volbu dopravního prostředku, myšlenková mapa
Zdroj: vlastní zpracování, 2023

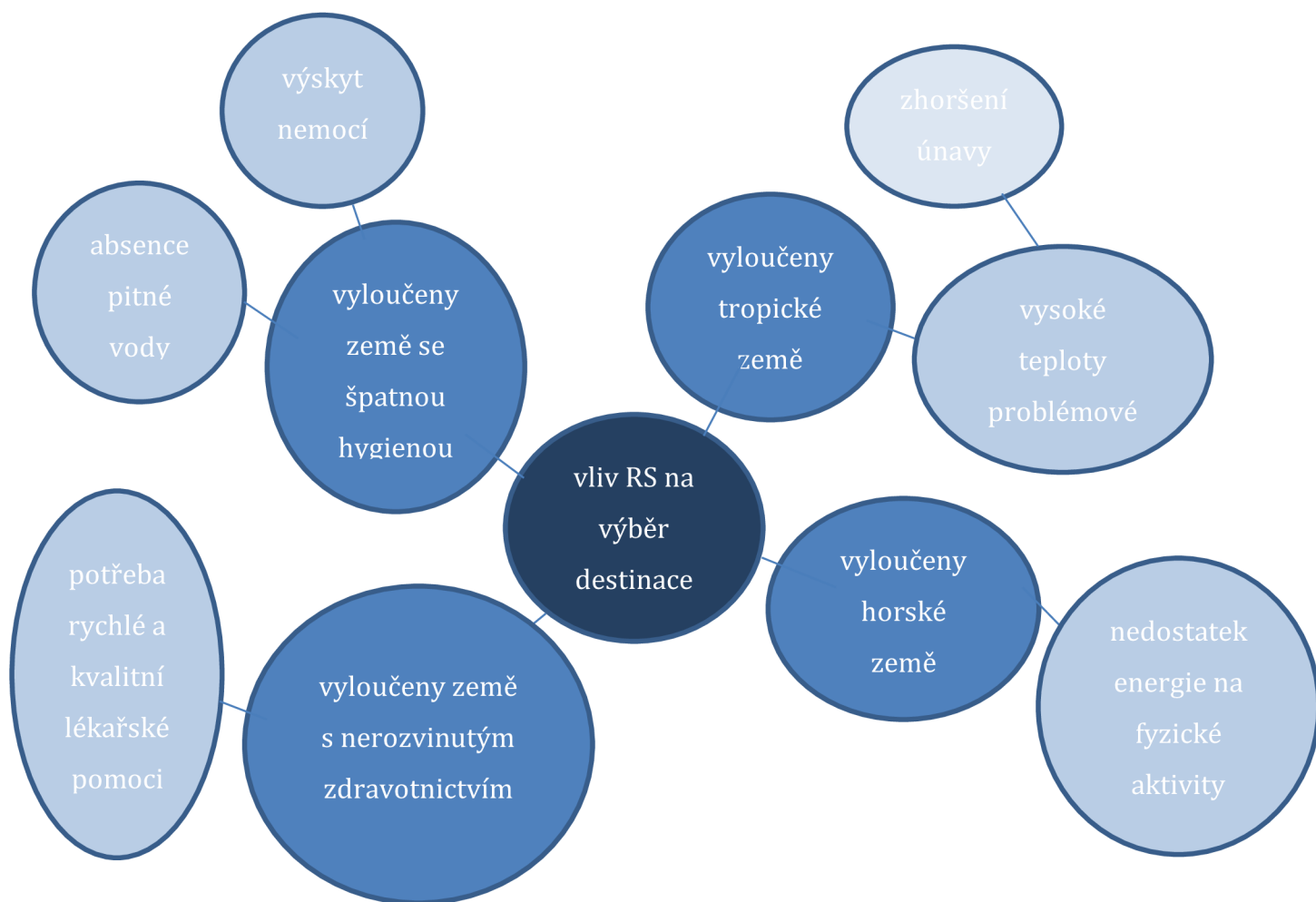
3) Jak roztroušená skleróza ovlivňuje výběr cílové destinace?

Tomuto tématu se v části obsahové analýzy věnovala studie 2, která zjistila, že pro lidi s tímto onemocněním je velmi rizikové vystavovat se vysokým teplotám. Z toho lze vyvodit, že by se pacienti měli vyvarovat exotickým destinacím s tropickými teplotami. Toto potvrdili i informátoři 1 a 2, kteří uvedli, že by tropické země pro svoje cestování nevolili, protože vysoké teploty zhoršují únavu způsobenou roztroušenou sklerózou a mohou přinášet další zdravotní komplikace.

Informátoři pro svoji dovolenou vyloučili také hornaté země, které by vyžadovaly zvýšenou fyzickou aktivitu, což také přímo souvisí s únavou a zdravotními komplikacemi dolních končetin. Dále by nevolili destinace s nedostatečnou hygienou, čímž myslí vysoký výskyt různých onemocnění, nedostatečné hygienické

návyky místních, absence pitné vody, a další aspekty, a to kvůli možnému zhoršení zdravotního stavu při nákaze jiným onemocněním, nebo většímu riziku, že by byl u nich průběh nakažené nemoci horší, než mají ostatní lidé. A poslední informátorka zmínila země, kde je špatná úroveň zdravotnictví, nebo místa, kde lékařská péče chybí, pro případ, že by se stav nemoci zhoršil nebo by přišly další zdravotní komplikace a potřebovala by rychlou a kvalitní lékařskou péči.

Proto onemocnění roztroušená skleróza omezuje nabídku potencionálních destinací pro pacienty a vyřazuje z ní země s vysokými teplotami, špatnou hygienou a nízkou kvalitou zdravotnictví, a v některých případech také hornaté destinace, které vyžadují zvýšenou fyzickou aktivitu. S počáteční domněnkou se výsledky shodují částečně, a to v tom, že pacienti nebudou volit země s vysokými teplotami, ale vyvrací předpoklad, že tito lidé nechtějí cestovat letadlem, a poskytují ještě další informace a faktory, které výběr země omezují.

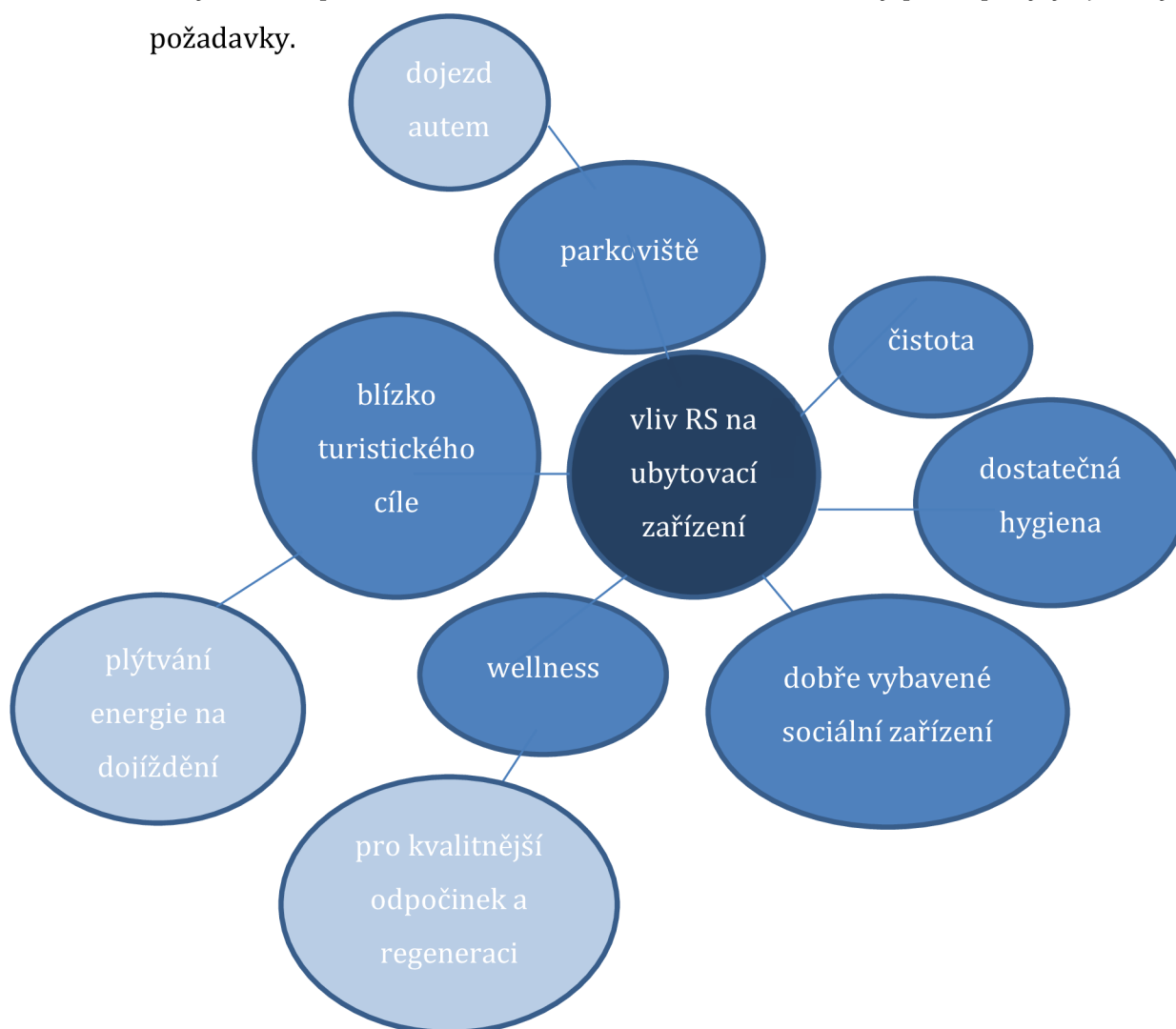

Obrázek 7 Vliv roztroušené sklerózy na výběr destinace, myšlenková mapa

Zdroj: vlastní zpracování, 2023

4) Jak roztroušená skleróza ovlivňuje zvolení ubytování?

Vlastní výzkum ukazuje požadavky informátorů, podle kterých si ubytovací zařízení volí. Těmito požadavky jsou čistota, dostatečná hygiena a dobře vybavené sociální zařízení. Dále soukromí, wellness a plavecký bazén, pro lepší regeneraci a kvalitnější odpočinek. Posledním požadavkem je poloha ubytování, aby nebylo daleko od turistických atraktivit nebo centra destinace, města. **Závěrem lze říct, že kvůli roztroušené skleróze mají účastníci cestovního ruchu s tímto onemocněním více specifických požadavků na ubytovací zařízení, které se odvíjejí od zdravotního stavu a osobních preferencí.** Odůvodnění pro tuto výzkumnou otázku se nepotvrdilo, ale to zapříčinila skutečnost, že žádný z informátorů nevyžadoval podle svého zdravotního stavu bezbariérový přístup. Byly zjištěny jiné požadavky.

Obrázek 8 Vliv roztroušené sklerózy na výběr ubytování, myšlenková mapa

Zdroj: vlastní zpracování, 2023

7 Závěry a doporučení

Tato bakalářská práce vysvětlila pojmy sociální turismus, zdravotní omezení, uvedla jejich druhy a specifické požadavky při účasti na cestovním ruchu u každého z nich. Charakterizovala onemocnění roztroušená skleróza a popsala náležitosti vznikající při cestování s touto nemocí. Primárním cílem části praktické bylo zjistit, jak roztroušená skleróza ovlivňuje míru cestování a zvolené aspekty cestování, vzhledem k tomu, že se toto onemocnění v posledních letech výrazně rozšiřuje, zejména u mladých lidí, a těm diagnóza limituje nejen každodenní život, ale právě i účast na cestovním ruchu. A i když se zdá být toto onemocnění velmi individuální, lze vyvodit určité závěry, které by mohly být nápomocné právě pro pacienty, kteří účast na cestovním ruchu zvažují, a také pro další výzkumy v oblasti této problematiky, jelikož se těmito problémy nezabývalo velké množství dostupných vědeckých studií a výzkumů.

Vzhledem k tomu, že se jednalo o výzkum kvalitativní, a že je průběh této nemoci a zdravotní omezení velmi individuální u každého pacienta, vychází z výzkumu výsledné hypotézy a předpoklady, které můžou být východiskem pro další zkoumání nebo vědecké studie.

Předpoklady vyplývající z výsledků výzkumu pro další případné studie:

- Míra cestování u lidí s roztroušenou sklerózou po diagnóze buď klesne, pokud člověk disponuje viditelnými zdravotními omezeními, nebo u lidí, kterým to zdravotní stav dovolí, chtějí cestovat a mají silnou vůli, stoupá, minimálně zůstává stejná jako před diagnózou.
- Lidé s tímto onemocněním se vyhýbají prostředkům hromadné dopravy z důvodu omezení prostoru, a preferují osobní automobil, přičemž se neúčastí kvůli vzniklým zdravotním omezením řízení. S letadlovou dopravou žádný problém nemají.
- Roztroušená skleróza omezuje pacientům výběr destinace, a to tím způsobem, že vylučuje návštěvu tropických zemí s vysokými teplotami, špatnou hygienou a nízkou kvalitou zdravotnictví, a hornatým terénem, který by vyžadoval větší fyzickou aktivitu.

- Kvůli roztroušené skleróze mají účastníci cestovního ruchu s tímto onemocněním více specifických požadavků na ubytovací zařízení, které záleží na zdravotním stavu, fyzické kondici a osobních preferencí pacientů.

Roztroušená skleróza výrazně ovlivňuje účast na cestovním ruchu, stává se čím dál tím více rozšířená a limituje cestování nejen u mladých lidí. Je důležité, aby se o tomto problému vědělo, a také, aby i samotní pacienti znali všechna pro a proti, náležitosti a potřeby cestování s touto nemocí, aby je to třeba i přesvědčilo o tom, že když si budou vědomi všech možných rizik a upozornění, pak není potřeba svoji intenzitu cestování po objevení nemoci snižovat.

8 Seznam zdrojů

BENNET L., HAMILTON R., NEUTEL I. C., et al. Survey of person with multiple sclerosis in Ottawa, 1974-75. In: Canadian Journal of Public Health. Kanada: Springer, 1977. s. 141-147. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/41987565>

COLLINS, Sonya. Multiple Sclerosis: Travel Planning. In: WebMD [online]. 19.4. 2017. [cit. 20.1. 2023]. Dostupné z: <https://www.webmd.com/multiple-sclerosis/features/travel>

DIEGEL, Uwe. Traveling with multiple sclerosis. [online]. [cit. 28.3. 2023]. Dostupné z: <https://lifeina.com/img/cms/MS-EN.pdf>

Disabled World. Disabilities: Definition, Types and Models of Disability [online]. 7.4. 2022. [cit. 20.1. 2023]. Dostupné z: <https://www.disabled-world.com/disability/types/>

GALLAPHER, Mary. Traveling with multiple sclerosis. In: Global Traveler [online]. 1.9. 2019. [cit. 28.3. 2023]. Dostupné z: <https://www.globaltravelerusa.com/traveling-with-multiple-sclerosis/>

GODMAN, Heidi. The challenges of travel for people with MS. In: U.S. News and world report [online]. 18.8. 2017. [cit. 27.11. 2022]. Dostupné z: <https://health.usnews.com/health-care/patient-advice/articles/2017-08-18/the-challenges-of-travel-for-people-with-ms>

HASSAN, N. A. Travel medicine: A case of multiple sclerosis. In: Al Manhal platform [online]. Austrálie, nedatováno. [cit. 31.3. 2023]. Dostupné z: <https://platform.almanhal.com/Files/Articles/68870>

HAVRDOVÁ, Eva. Roztroušená skleróza. Vyd. 3. V Praze: Triton, 2002. Levou zadní. ISBN 80-7254-280-X.

HAVRDOVÁ, Eva a kol. Roztroušená skleróza. Praha: Mladá fronta, 2013. Aeskulap. ISBN 978-80-204-3154-7.

HAVRDOVÁ, Eva et. al. Roztroušená skleróza v praxi. Praha: Galén, [2015]. ISBN 978-80-7492-209-1 (PDF)

HÁJKOVÁ, Vanda a kol. Specifika pro handicapované klienty služeb cestovního ruchu: [odborná školení a vzdělávání v cestovním ruchu] [online]. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2006 [cit. 26.11. 2022]. Dostupné z: <https://www.mmr.cz/getmedia/dec21386-b551-48e4-bbad-113ab984a35e/GetFile10.pdf>

KLEWER J., POHLAU D., NIPPERT I., et al. Problems reported by elderly patients with multiple sclerosis. In: Journal of neuroscience nursing. Dresden, Germany, 2001. s. 167-171.

Kolektiv autorů Katedry cestovního ruchu VŠE v Praze. Cestovní ruch pro všechny: [odborná školení a vzdělávání pracovníků územní veřejné správy pro oblast cestovního ruchu] [online]. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2008 [cit. 26.11. 2022]. ISBN 978-80-7399-407-05. Dostupné z: https://www.mmr.cz/getmedia/4fa1846e-ee0c-40d7-ae2e-a43007314a2e/GetFile14_1.pdf

MAREŠ, Jan. Na otázky spojené s létem a dovolenou odpovídá prof. Mudr. Jan Mareš, Ph.D., MBA, z neurologické kliniky LF UP a FN Olomouc. In: Žijeme s roztroušenou sklerózou [online]. Praha: We Make Media s.r.o., Duben 2021, s. 6-9. [cit. 30.3. 2023]. ISSN: 2695-0804 Dostupné z: <https://zijemesrs.cz/archiv-casopisu/>

MeDitorial s.r.o. Ereska aktivně [online]. Praha: Meditorial, ©2023 [cit. 20.1. 2023]. ISSN 2533-655X. Dostupné z: <https://www.ereska-aktivne.cz>

MS international federation. Atlas of MS. Number of people with MS [online]. 2021. [cit. 28.3. 2023]. Dostupné z: <https://www.atlasofms.org/map/global/epidemiology/number-of-people-with-ms#about>

NEVEN, A., JANSSENS, D., WETS, et al. 2018. Influence of functioning and contextual factors on activity-related travel behaviour in Multiple Sclerosis. Hasselt University Library [online]. [cit. 28.3. 2023]. Dostupné z: https://documentserver.uhasselt.be/bitstream/1942/28083/3/JTH_2018_121_Revision%201%20-%20Author%20version%20Neven%20et%20al.%20%282%29.pdf

PIPEKOVÁ, Jarmila, ed. Kapitoly ze speciální pedagogiky. 2., rozš. a přeprac. vyd. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-120-0.

SCHWARZ, Shelley Peterman. Roztroušená skleróza: 300 tipů a rad, jak ji zvládat lépe. Vyd. 1. české. Praha: Grada, 2008. Doktor radí. ISBN 978-80-247-2345-7.

SIGMUND, Anne-Marie. Stanovisko Evropské hospodářské a sociální komise k tématu Sociální cestovní ruch v Evropě (2006/C 318/12) ze dne 14. 9. 2006 [online]. Brusel, 2006 [cit. 26.11. 2022]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:318:0067:0077:EN:PDF>

Světová zdravotnická organizace WHO. Mezinárodní klasifikace funkčních schopností, disability a zdraví [online]. České vydání. Praha: Grada Publishing, a.s. [cit. 27.11. 2022]. ISBN 978-80-247-1587-2. Dostupné z: https://www.uzis.cz/sites/default/files/knihovna/mkf_cz.pdf

ZELENKA, Josef a PÁSKOVÁ, Martina. Výkladový slovník cestovního ruchu. Praha: Linde Praha, 2012. ISBN 978-80-7201-880-2.

9 Přílohy

Příloha č. 1 Pracovní otázky použité při rozhovorech

Věk, uplynulá doba od diagnózy, zdravotní omezení

Otázky:

- 1) Jaký je váš vztah k cestování?
- 2) Na škále prosím vyznačte míru cestování před tím, než vám byla roztroušená skleróza diagnostikována.
- 3) Na škále prosím vyznačte míru cestování nyní v současnosti.
- 4) Mohli byste uvést hlavní důvody toho, proč se intenzita vašeho cestování změnila?
- 5) Kam jste v minulém roce vycestovali? Jaký jste zvolili dopravní prostředek, ubytování a destinaci?
- 6) Jak vaše onemocnění omezuje to, jaký dopravní prostředek k cestování volíte?
- 7) Volili byste let letadlem? Pokud ne, proč?
- 8) Víte, jaké zdravotní komplikace vám mohou při letu nastat?
- 9) Volili byste jízdu hromadnou dopravou jako jsou autobusy a vlaky? Pokud ne, proč?
- 10) Jsou nějaké destinace, které byste nezvolili pro vaši dovolenou, protože se bojíte možných zdravotních komplikací? Popřípadě jakých?
- 11) Víte, do jakých destinací není doporučeno s tímto onemocněním cestovat a proč?
- 12) Které destinace momentálně volíte nejraději a proč?
- 13) Podle čeho si vybíráte ubytovací zařízení, ve kterém budete pobývat? Jaké speciální požadavky na ně máte a co musí obsahovat?
- 14) Přáli byste si cestovat více a poznat více zemí? Pokud ano, co vám v tom brání?

Zadání bakalářské práce

Autor: Denisa Nocarová

Studium: I2000634

Studijní program: B0413P050030 Management cestovního ruchu

Studijní obor: Management cestovního ruchu - anglický jazyk

Název bakalářské práce: **Sociální turismus. Vliv roztroušené sklerózy na cestování**

Název bakalářské práce AJ: Social tourism. Impact of multiple sclerosis on travel

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cíl práce: Cílem práce je zjistit a popsat, jak ovlivňuje roztroušená skleróza vybrané aspekty cestování u lidí s tímto onemocněním.

Osnova práce:

1. Úvod
2. Cíl práce
3. Metodika výzkumu
4. Teoretická část
 - 4.1. Sociální turismus
 - 4.2. Zdravotní omezení a cestování
 - 4.3. Roztroušená skleróza
 - 4.3.1. Charakteristika onemocnění
 - 4.3.2. Roztroušená skleróza a cestování
5. Praktická část
 - 5.1. Výsledky vlastního výzkumu – případové studie.
 - 5.2. Sekundární analýza vybraných výzkumů
6. Shrnutí výsledků a diskuze
7. Závěry a doporučení
8. Seznam zdrojů
9. Přílohy

INDROVÁ, Jarmila. Cestovní ruch pro všechny: [odborná školení a vzdělávání pracovníků územní veřejné správy pro oblast cestovního ruchu]. Praha: Tribun EU, 2008. Knihovnicka.cz. ISBN 978-80-7399-407-5.

KUBALA HAVRDOVÁ, Eva. Roztroušená skleróza: průvodce ošetřujícího lékaře. Praha: Maxdorf, 2009. Farmakoterapie pro praxi. ISBN 978-80-7345-187-5.

KUBALA HAVRDOVÁ, Eva. Roztroušená skleróza v praxi. Praha: Galén, [2015]. ISBN 978-80-7492-189-6.

Stanovisko Evropské hospodářské a sociální komise k tématu Sociální cestovní ruch v Evropě (2006/C 318/12) ze dne 14. 9. 2006. [online]. 2006. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:318:0067:0077:EN:PDF>

ZELENKA, Josef a Martina PÁSKOVÁ. Výkladový slovník cestovního ruchu. Praha: Linde Praha, 2012. ISBN 978-80-7201-880-2.

Zadávací pracoviště: Katedra rekreologie a cestovního ruchu,
Fakulta informatiky a managementu

Vedoucí práce: Mgr. Dagmar Hrušová, Ph.D.

Oponent: doc. Ing. Martina Pásková, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 15.10.2022